

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ДАВЛАТ АДАБИЁТ
МУЗЕЙИ

АЗИЗ ҚАЮМОВ

**АКАДЕМИК
АҲМАДАЛИ АСҚАРОВ**

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
«Фан» нашриёти
Тошкент-2003

Ушбу рисолада ўзбек археология фанининг сардори, қомусий олим, академик Яҳё Фуломов шогирди ва илмий мактабининг давомчиларидан бири, академик Аҳмадали Асқаров ҳаёт йўли, унинг Ўзбекистонда археология фанининг нафақат фан сифатида сақлаб қолиш, балки уни янада юксак даражаларга кўтариш йўлидаги илмий ва амалий фаолиятининг баъзи бир қирралари ҳақида ҳикоя қилинади.

Рисола саҳифаларини варақларкансиз, ўз устози илмий мактабига содиқ, дадил ва жасоратли олим, ёшларнинг меҳрибон мураббийси, ўтмиш тарихимизнинг билимдон вакилларида бири ҳақида лавҳалар, чизгилар билан танишасиз.

Рисола кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

4700000000 – 3 – 683

Қ—————Рез. 2003

М 355 (04) – 2003

© Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
«Фан» нашриёти, 2003

Масъул муҳаррир: Филология фанлари доктори
Саидбек Ҳасанов

Азиз Қаямов — академик, филология фанлари доктори. Ўзбекистон илм-фан соҳасидаги улкан хизматлари билан эл ардоғида бўлган олимлар тўғрисида бир неча илмий-оммабоп рисоалар ёзиб нашр эттирди. Академик Убайдулла Исроилович Каримов тўғрисидаги «Билим жонкуяри», филология фанлари доктори Абдуқодир Ҳайитметов илмий-ижодий фаолиятига оид «Навоийдан нур олиб», тарих фанлари доктори Нафиса Содиқова фаолиятини ёритувчи «Музей ишнинг фидойиси», Тарих фанлари номзоди, манбашунос олим Қавомиддин Мунировнинг ҳаёт йўлига бағишланган «Қўлёзмалар хазинабони» рисоалари шулар жумласидандир.

2003 йилда устоз шоир-академик Фафур Фуломнинг 100 йиллигига бағишлаб «Академик Фафур Фулом» китобини жамоатчиликка тақдим этди.

Ушбу рисола академик, археолог олим Аҳмадали Асқаровнинг илмий ва ташкилотчилик фаолиятига бағишланган. Унда олимнинг Ўзбекистонда археология фанининг сақланиб қолиши ва ривож топиши соҳасидаги илмий хизматлари ўз аксини топган.

БИРИНЧИ УЧРАШУВ

Ўзбекистон пойтахти Тошкентнинг қоқ марказида унча катта бўлмаган бир кўча бор. Ташқи жиҳатдан ўша томондаги бошқа кўчалардан унча фарқ қилмайди. Салқин, тинч кўча. Кўчанинг икки чеккасида улкан иморатлар-у дарахтлар уларнинг олдида кўкка бўй чўзиб турибди. Йўлкалар эса дарахтлар соясида ястанган. Қатнов ҳам кўп эмас. Кўча археолог олим, академик Яҳё Фуломов номи билан аталган.

Яҳё Фуломович Фуломов (1908—1976) бутун ҳаётини Ўзбекистон тарихининг долзарб масалаларини ҳал қилишга бағишлаган олим. Кўплаб илмий кадрлар тайёрлаб, Ўзбекистоннинг тарих фани соҳасида ўчмас из қолдирган алломаларидан бири.

Олим номи билан юритиладиган кўчада уч қаватли 70-рақамли иморат бор. Бу бинода Ўзбекистон Фанлар академиясининг ҳайъати (Президиуми) жойлашган.

1979 йилда мен Ўзбекистон Фанлар академиясининг Қўлёзмалар институтига директор этиб тайинландим. Мен учун қардош илмий институтларнинг фаолиятдан ўрнак олиб, уларнинг иш фаолиятларидан, тажрибаларидан фойдаланиб ўзим бошқараётган институт ишини уюштиришмоқ муҳим аҳамиятга эга эди.

Бир куни ЎзФА вице-президенти Эркин Юсупович Юсупов гуманитар ва ижтимоий соҳага мансуб институтларнинг директорларини йиғиб, машварат ўтказди. Кун тартибига институтларнинг бошқа соҳаларга мансуб муассасалар билан илмий ва амалий ҳамкорлигини кучайтириш масаласи қўйилган. Агар шундай иш амалга

оширилса, илмий институтларнинг молиявий ва моддий имкониятларини оширмоқ мумкин бўлади.

Йиғилганлар ичида қирқ беш ёшлар чамаси шаҳдам ва кўҳлик, ўз фикри ва қарорини қатъий баён этиб, ишонч, ҳатто ғурур билан ўз институти фаолияти ҳақида ҳикоя қилган Археология институтининг директори Аҳмадали Асқаров менинг диққатимни тортди.

Археология институти маҳаллий идоралар билан доимий алоқалар ўрнатган. Туман раҳбарларининг илтимосига кўра кўп ерларда археологик қазув ишлари олиб борилар, натижада институт жонли жараён билан чамбарчам боғланган ва унга ижобий таъсир ҳам кўрсатмар, айти пайтда институтнинг молиявий ва моддий аҳволи ҳам яхшиланмоқда эди. Институт олимлари бу қўшимча ишларни ўз илмий тематик режаларини бажаргандан кейин амалга оширарканлар, уларга кўпроқ ишлашга тўғри келарди. Иш яхши бўлгач, кўпроқ иш ҳақи ҳам бўлади-да. Демак, илмий изланишлар моддий манфаатдорлик билан бир-бирига мос келган.

Институт ишини бундай тарзда ташкил этиш осон иш эмас. Аммо Археология институтининг директори Аҳмадали Асқаров бунга удалай олган. Бу таҳсин ва ибратга сазовор.

Айтилганларга кўра Археология институтининг амалга ошираётган ишлари шунчалар салмоқли эдики, мен бунча ишнинг қандай қилиб амалга оширилганига ҳайрон эдим. Лекин бу ҳаммаси ҳақиқат. Бунда ҳеч қандай қинғирлик йўқ.

Институтнинг ғайратли, ўз кучига, тутган йўлининг тўғрилигига ишонган директор эса янги, етишиб келаётган илмий авлоднинг ташаббускорлиги, илм ва амали бирлигини намоиш этувчи бир раҳбар тимсоли бўлиб кўринди, менга.

Шу муносабат билан Ўзбекистонда археология фанининг ўтмиши, ҳозирги ва истиқболи тўғрисида баъзи фикрларни айтиб ўтмоғим керак.

АРХЕОЛОГИЯ. АРХЕОЛОГЛАР

Китобчанинг бошидан мен бу иккала сўзни кўп ишлатяпман-у, лекин бу сўзларнинг маъносини тушунтирганимча йўқ. Агар тушунтира бошласам, баъзилар айтмоғи мумкинки, «биз биламиз буни, мактабда ўқиганмиз». Бошқа бировлар эса демоғи мумкинки, «сен ўзинг археолог эмассан-ку, қаёқдан бу тушунчаларни бизга тушунтирмоқчи бўласан, бор йўлингдан қолма, ўз ихтисосинг ва ҳунарингга оид гаплардан гапир». Бу ҳар иккала тоифанинг фикрлари ҳам тўғри. Мен уларни рад этмоқчи эмасман. Аммо иккита мулоҳазани ўртага ташламоқни истар эдим. Ушбу рисола ни ёзмоқдан мақсадим, илмий билимларни оммабоп равишда ташвиқ этмоқ. Иккинчидан, ўзбекнинг бир улуғ археолог олими тўғрисида ҳикоя қилмоқ. Бас, шундай экан, археологияга оид билимларнинг ҳам менга алоқадор экани маълум бўлади. Чунки ўзбек фани, маданияти, адабиёти, санъатига оид нимаики бўлса, у менинг кўнглимга яқин. Ҳар бир ўзбек сингари улар менга ҳам тааллуқлидир.

Энди бу умумий тушунтиришлардан сўнг «археология нима деган?» саволга жавоб топсак дуруст. Ўзбек тилидаги икки луғатда (Изоҳли луғат Т., 1981; О.Усмон. Интернационал сўзлар луғати, 1962) археологияга деярли бир хил изоҳ берилган. Уларда айтиладики, «археология — қадимий маданият ёдгорликлари асосида халқларнинг тарихий ўтмишини, турмуши ва маданиятини ўрганувчи

фан» (И.Л.с.55). О.Усмонов эса ўшандай ёдгорликларни санаб ҳам ўтган (с.30). Хўб шундай бўлсин. Ўшандай ёдгорликларни қандай қилиб топмоқ мумкин? Бу саволга ушбу луғатларда жавоб йўқ. Жавобни эса «Краткий словарь иностранных слов» («Хорижий сўзларнинг қисқача луғати»)да учратдим. Унда ёзилган: «...асосан қазувлар йўли билан...». Бундан кўринадики, археолог олим ерни қазади, қазув орқали ўтмиш ёдгорликларини топади, уларни ўрганеди. Шунинг асосида қадимий халқларнинг турмуш тарзи, маданияти, тарихини тадқиқ этади.

Ўзбекистонда археология қачон пайдо бўлди, қандай ривож топди?

Шоир ва олим, сайёҳ ва журналист Зокиржон Холмуҳаммад ўғли – Фурқат (1859 – 1913) ёзадики, у Самарқанд шаҳарида 1891 йили Мирзо Бухорий деган киши билан учрашган. Бу одам аҳоли кўлидан «ердан чиққон эски ҳар хил асбоб, зарб урулгон олтун ва танга, қаро пул ва сафол асбобларни» икки йилдан бери йиғар экан. Мирзо Бухорий бу нарсаларни Фурқатга кўрсатган.¹

Фурқат яна ёзадики, Самарқанд вилоятида 1891 йил май ойида Қоратепа мавзуидаги Баҳрайн қишлоғида Раҳмонқули деган деҳқон ер чопаётганда бир кўза чиққан. Унда қирқ беш дона тўрт бурчакли тилла пул бўлган. Ўша йил Самарқанд шаҳарида бир одам ўз ҳовлисидаги ерни беиш газ кавлагач, бир кўзача чиққан. Унда бир юз йигирма уч адад кумуш танга бор экан.

Шулардан кўринадики, XIX асрнинг охирида Самарқандда археологик топилмаларнинг қадрини билувчи,

¹ Фурқат. Танланган асарлар. Т.П.Т. 1959. С.146 – 148

уларни йиғиб ўрганувчи Мирзо Бухорий каби олимлар бўлган.

Ўзбекистонда расмий археологик тадқиқотлар 1926—1928 йилларда бошланган. Ўша йиллари музейлар ва эски меъморий ёдгорликларни ҳимоя қилиш қўмитаси қадимий Термиз ёдгорликларини ўрганишга киришган. Бу ердаги қадимий шаҳар ўрнида қазувлар уюштирилган: тарихий босмахона ва меъморий ёдгорликлар тадқиқ этилди. Худди шу пайтда Самарқанднинг бир бўлаги бўлмиш Афросиёба ҳам археологик қазувлар ўтказилди.²

XX асрнинг 30-йиллари охирида Ўзбекистонда қатор суғориш иншоотлари қурила бошланди. Фарғона водийсида Катта Фарғона, Шимолий Фарғона ва Жанубий Фарғона каналлари барпо этилди. Тошкент вилоятида Тошкент канали, Самарқанд вилоятида Каттақўрғон сув омбори, Хоразмда янги каналлар қазилди. Бу қурилишлар асносида кўплаб археологик топилмалар кўлга киритилди. Масалан, Фарғонада тош қуроолардан тортиб то Қўқон хонлиги (XIX аср) даврига оид ашёлар топилди. 2200 йиллик давр нумизматикасига доир тангалар, керамика буюмлари Қувасойда қазиб олинди. Тошкентдаги Туябўғиз сув омбори (Тошкент денгизи) қурилаётган пайтда ҳам кўплаб шундай қимматли ашёлар топилди. Бунда археолог Турди Мирғиёсовнинг хизматлари каттадир.

Хоразмда, Амударё дельталарида дарёнинг тоғлардан келтирган жуда катта табиий бойликлари жамланган эди. Сергей Павлович Толстов, у билан бирга Яхё Фуломов катта бир археология экспедицияси тузиб Хоразм маданияти тарихи, қадимий Хоразмда мавжуд бўлган суғориш

² Т.Н.Кары-Ниязов. Очерки истории культуры соц.Узбекистане. М.1955. с.213.

тармоғини тадқиқ этишга киришдилар. Бу ишлар 1937 – 1938 йиллари бошланди. Хоразмдаги буюк тарихий обидалар шундай баланд дўнгликларда кўзга ташланиб турар эди. Улар ҳаётсиз шаҳарларга ўхшарди. Хоразм экспедицияси бу маданият тарихини синчиклаб текширишга киришди.

Уруш туфайли тўхтаб қолган бу ишлар 1945 йили уруш галаба билан тугаллангандан сўнг ўз давомини топди. Натижада қадимий шаҳар Тупроққалъада қадимий қасрнинг 28 хонаси очилди. Топилган идишлар ва бошқа буюмлар Хоразмнинг III асрдаги қадимий тарихига оид қимматбаҳо далиллар эди. Булар орасида Тупроққалъада топилган Афригийлар давлати архиви, ундаги Хоразм хатидаги ҳужжатлар айниқса алоҳида аҳамиятга эга.

Хоразм экспедициясининг иш маҳсуллари сифатида С.П.Толстовнинг «Қадимий Хоразм», Я.Ф.Фулумовнинг Хоразмдаги қадимий суғориш тармоғига оид капитал илмий тадқиқотлари яратилди.

Қадимий маданият тарихига оид тадқиқотларни Зарафшон дарёсининг қуйи оқимида боғли равишда Я.Ф.Фулумов амалга оширди.

1947 йилда Самарқанд вилоятидаги Омон қўтон қишлоғи яқинидаги архелогик топилмалар қўлга киритилди.

Самарқандда Улуғбек расадхонаси бўйича қазувлар давом эттирилди, расадхона биносининг тарҳини аниқлаш имконияти пайдо бўлди. Варахша саройининг қолдиқлари чуқур ўрганилди.

Бу ишларнинг ривожига С.П.Толстов, Я.Ф.Фулумов, В.А.Шишкин, М.Е.Массон, Вяткин, Г.А.Пугаченкова, Т.Мирғиёсов ва бошқа археолог олимлар улкан улуш қўшганлар.

Ўзбекистонда археология соҳасидаги илмий фаолият асосан Ўзбекистон Фанлар академиясининг тарих ва археология институтида марказлашган эди.

Рисоламиз қаҳрамони Аҳмадали Асқаров ҳам XX аср ўрталарида шу марказда шаклланган ёш олимлар авлодига мансуб.

ОЛИМНИНГ ҲАЁТ ЙЎЛИ

Фарғона водийсининг шарқи-шимоли ажаб кўркам. Икки гўзал опа-сингиллар — Қорадарё ва Норин дарёлари шу ерда серсув ва тўлқинли оқимларини бирлаштиради. Улуғвор Сирдарё ташкил топади. Бу улкан, сулув ва сипо дарё ўз йўналишини қадимий Ахсикат ёнида сал кунботиш тарафга ўзгартирадию, сўнг олислар сари йўл олади.

Ана шу гўзал масқанда, Норин дарёсининг серфайз ёқасида кичик бир қишлоқ бор. Уни Учтепа деб атаганлар. Бу номнинг келиб чиқиши менга қоранғу.

Аммо Мирзачўлда, Сирдарё вилоятида катта канал тўғони бўйида Уч том деган жой борлигини билар эдим. Уч ердан кўп маротаба ўтганман. Уч том дейилишининг — дастлаб шу тўғон бўйида учта уй бўлган. Чўлда узоқдан келаётган йўлчига аввало ўша учта уйнинг уч томи кўринади. Шунинг учун бу жойни Уч том дея аташган.

Эҳтимол, ўйноқи ва шўх Норин дарёси яқинида уч баландлик бўлгандир. Шунинг учун бу ерни Учтепа дейишгандир. Бу тахмин. Аммо ана шу а қишлоқдаги деҳқонлардан бири Асқарали Қўзиев ва унинг рафиқаси Файзихон Ҳамдамоваларнинг бири-биридан шўх саккиз фарзанди шу қишлоқ кўчаларини бошқа болакайлар билан бирга тўлдириб ўйнаганлар, уларнинг суронларидан ҳовли

тўлгани аниқ. Ота-она болаларнинг озиқ-овқати, кийим-кечаги тўғрисида қайғурган, уларни бирин-кетин мактабга йўллаган, ҳамиша ташвишини чеккан.

Аҳмадали 1935 йилда оилада бешинчи фарзанд бўлиб дунёга келган. 1942 йилда Учтепадаги мактабнинг биринчи синфига ўқишга борган.

Мамлакатда уруш бормоқда. Немис фашист босқинчилари то Волга дарёсигача етиб келган. Шимолий Кавказни эгаллаб, Боку сари интилмоқда. Болтиқ бўйи, Беларусия, Молдавия, Украина, Россиянинг ғарбий вилоятлари алақачон босқинчилар қўли остида. Ўзбекистон фронтдан узоқ бўлсада, ўн минглаб ўзбек йигитлари фашист босқинчиларига қарши мардоновор жанг қилмоқдалар. Уруш бўлаётган жойлардан келтирилган юз минглаб етим болаларни ўзбек халқи ўз қучоғига олган, яна юз минглаб кўчиб келганларга паноҳ берган.

Кўчириб келтирилган завод – фабрикаларни тиклаб, уларда фронтга керакли қурол-аслаҳа, озиқ-овқат ишлаб чиқариб, фронтга етказиб бермоқда. Шаҳар ва қишлоқларда халқ тинимсиз меҳнат қилади. Оч – яланғоч кишилар ҳар қандай оғирликни сабр ва тоқат билан енгмоқда. Лекин ҳамманинг қалбида «фашизм ер билан яксон қилинади, биз ғалаба қозонамиз, бизнинг кўчада ҳам байрам бўлади», деган ишонч ҳукмрон.

Учтепадаги бир неча хонадан иборат пастқам бир иморатда жойлашган мактабнинг биринчи синфига Аҳмадали ўқишга кирганда мамлакатда шундай аҳвол эди. Гарчи мактаб хоналари хароб, таъмирталаб бўлсада, улар тоза, йиғиштирилган. Бир чеккадаги тунука печкада ғўзапоя гуриллаб ёнади. Хоналар иссиқ бўлмаса-да, совуқ ҳам эмас.

Ўн-ўн беш партадан уч-тўрттасида ўқувчи қизлар ва ўғил болалар ўтирарди. Аҳмадалининг биринчи синфдаги ўқитувчиси Сотибодди Рустамов эди.

Ўқитувчи синфга кириб келди. Болалар ўринларидан туриб уни қарши олишарди.

— Салом, ўлтиринглар — деди ўқитувчи.

Дарс бошланиб, ўқитувчи биринчи қатордаги партада ўлтирган Аҳмадалининг ёнига келди.

— Отинг нима?

— Аҳмадали.

— Асқарали аканинг ўғилларимисан?

— Ҳа

— Ўқишни хоҳлайсанми?

— Жуда хоҳлайман.

— Раҳмат, ўғлим.

— «Алифбе» китобинг борми?

— Бор. Акамники

— Жуда яхши. Қани китобингни ол-чи...

Аҳмадали таълисидан «Алифбе» китобини олиб ўқитувчига кўрсатади.

— Раҳмат.

Ўқитувчи ҳар бир бола билан бирма-бир танишиб чиқади. Бу кўп вақтни олмади. Чунки синфда болалар оз эди.

Сўнгра Сотибодди Рустамов хаттахта ёнига келиб уни латта билан тозалиб артди ва бир неча ҳарфни хаттахтага ёзиб, уларни ўқиб берди. Шундан кейин ўқувчиларга бу ҳарфларни дафтарга ёзиб олмоқни буюрди.

Болалар ҳарфларни аста-секин дафтар саҳифасига ёзабошладилар. Ўқитувчи синф бўйлаб юрар, уларнинг ёзишларини кузатарди.

— Қани, қаламни тўғри ушлагинчи! Бош бармоғинг билан бир томондан, кўсаткич бармоғинг билан юқоридан ушла. Иккаласи билан қаламни ўрта қўл бармоғингга қаттиқ бос. Ҳа, мана шундай. Энди ёзабер!

Ўқувчилар қунт билан хаттахтадаги ҳарфларнинг сувратини дафтарга туширардилар.

Дарс асносида ўқитувчи фикр қилади: «Болаларнинг ярми ўқишга келмаган. Дарсдан кейин яна ҳовлима-ҳовли юрмоғим керак. Ота — оналарга болани мактабга юбормоқ зарурлигини эслатмоқ даркор. Улар ҳам нима қилсин. Ҳамма тирикчилик ташвишида, бир парча нон ёки бир ҳовуч дон топмоқ керак-ку ахир. Қанча оилаларда умуман қозон қайнамайди».

Уруш йиллари ҳамма жойда ҳам шу аҳвол эди.

1952 йил. Уруш тугаганига эндигина етти йил бўлган. Мамлакат оғир жароҳатларини даволаш билан банд.

Ўша йили Норин туманидаги ўрта мактабни бир гуруҳ ёшлар битирдилар. Шулар орасида ўн етти яшар Аҳмадали ҳам бор эди.

1953 йилда Аҳмадали Асқаров Низомий номидаги Тошкент Давлат педагогика институтининг тарих факультетига ўқишга кириб, талабалар сафидан жой олди.

Бу институт 1935 йилда ташкил топган бўлиб, Ўзбекистоннинг энг обрўли ўқув юртларидан бири эди. Аҳмадали Асқаров институтни 1957 йили тамомлади.

Ўша йиллари Ўзбекистон Фанлар академиясининг президенти академик Ҳабиб Муҳаммедович Абдуллаев (1912—1962) эди. Бу киши Ўзбекистонда ёш илмий кадрлар

тайёрлов ишига катта эътибор берган. Жуда кўп ёшларни аспирантурага жалб этилган; уларни Москва, Санкт-Петербург, Новосибирск, Киев ва бошқа илмий марказларга юборилган. Аспирантура ва докторантурада таҳсил олаётганларга ёрдам кўрсатиб турилган. Уларнинг илмий ишларини матбуотда эълон қилиш, ишлаб чиқаришга жорий қилишда кўмак кўрсатилган. Ҳеч муболағасиз айтиш мумкинки, XX асрнинг охирида Ўзбекистонда турли фан соҳаларида бош-қош бўлган йирик олимлар Ҳабиб Абдуллаевнинг раҳбарлиги остида илм – фан соҳасига жалб этилган ёш мутахассислардир.

Аҳмадали Асқаров ҳам ўша вақтда катта илмга кириб келган ёшлардан бўлиб, 1958 йили ЎзФА тарих ва археология институтининг аспирантурасига ўқишга кирди ва аспирантурани ўтамоқ учун Санкт- Петербургга юборилди. Бу ерда Аҳмадали профессор Михаил Петрович Грязнов раҳбарлигида иш бошлади. Ёш олимга номзодлик диссертацияси учун «Зарафшон қуйи оқими бронза даврида» деган мавзу берилди.

Санкт- Петербургда ўтган беш йил-уч йил аспирантура, 2 йил кичик олим вазифасида стажировка ёш олим учун қаттиқ меҳнат, илм тоғи чўққиларига тинмай тирмашиб чиқмоқ йиллари бўлди. У илмий изланишлар, баҳслар, янги илмий кашфиётларнинг йўлидаги тўсиқларни енгиш билан тўлиб-тошган илмий-ижодий муҳитда шаклланди. Камтарона аспирантлик стипендиясига яшамоқ, ётоқхона шароитига кўникмоқ, улкан мамлакатнинг турли-туман жойларидан илм ўрганмоқ учун келган ёшлар билан соғлом муносабатлар ўрнатмоқ сабоқларини олди. Кутубхоналарда кечган соатлар, умумий йиғинлардаги тортишувлар, ўзи учун яна бир янги

мактаб — рус тилидаги китоблар мутолааси, бу тилдаги мулоқат маданияти, кундалик турмушда рус тилидан тўғри фойдалана билиш тажрибаси — ҳамма-ҳаммасини ёш олим кунт ва чидам билан, ҳар кунлик меҳнат билан эгаллай борди.

Аспирантлик муҳлати 1961 йилда тугади, сўнг илмий ишни якунлаш учун Академия раҳбарияти Аҳмадалига яна икки йилга Санкт- Петербургда қолишга рухсат берди. Шу вақт ичида Зарафшон қуйи оқимидаги бронза даврига оид кўплаб материал жамланган. Чунки Аҳмадали Асқаров ҳар йили Ўзбекистонга келганида бу ердаги археологик қазувларда фаол қатнашар, бой илмий материал тўплар, тажриба орттирар эди.

ТУРМУШ КЎРИНИШЛАРИ

1998 йил Наманган ва Андижон университетларида Аҳмад ал-Фарғоний тўғрисида маърузалар ўқидик. Академик Аҳмадали Асқаров Фарғоний яшаган даврда Ўрта Осиё ва Боғдоддаги сиёсий — иқтисодий ҳаёт тўғрисида мароқли ҳикоялар қилиб берди. Мен эса Фарғонийнинг илмий фаолияти, асарларининг қўёзма нусхалари тўғрисида билганларимни айтиб бердим. Яна Наманган университети ўқитувчилари Аҳмад Фарғоний илмий доираси, ундаги илмий тадқиқотлар тўғрисида сўзладилар.

Намангандаги тадбирлар тугагач, ҳаммамиз Андижонга қараб йўл олдик. Автомобиль текис асфальт йўлда бир маромда равон боради. Атроф кенг далалар, боғлар. Ҳаво хуш, қуёш тафти кучли эмас. Майин шаббода эсади. Бу ерлар Аҳмадали Асқаровнинг туғилиб ўсган қишлоғига яқин,

қўшни жойлар. Мана Норин дарёси ва Қорадарё устидан қурилган кўприкларни ҳам босиб ўтдик.

Суҳбат хотираларга кўчди.

— 1961 йили мен Балиқчи туманида икки ой хизмат сафарида бўлганман. Ўша вақтда Норин дарёси ва Қорадарёда кўприклар йўқ эди. Одамлар бу дарёлардан паром ёрдамида ўтар, паромнинг у қирғоқдан бу қирғоққа бориб келгунигача кўп вақт кетар эди. Мана энди кўприклар қурилган. Дарёлар устидан қандай ўтганини сезмай ҳам қоласан киши, — дедим мен.

— 1961 йили эса мен Ленинграддан Тошкентга келган эдим. Аспирантура муҳлатим битган, диссертация материаллари жамланган, аммо ҳали ёқлаганим йўқ, — деди Аҳмадали Асқаров.

— Ўшанда Ҳабиб Муҳаммедович Абдуллаев ЎзФА президенти эдилар. У киши ёш илмий ходимлар тайёрлашга катта эътибор берар эдилар. Сиз у киши билан учрашганмисиз? — деб сўрадим.

— Албатта, Ҳабиб Муҳаммедовичнинг илтифотлари билан мен Академияда ишга ўрнашдим ва Тошкентда уйли-жойли бўлдим, — деб жавоб берди Аҳмадали Асқаров.

Суҳбат давом этарди. Санкт-Петербургда Тошкентга қайтган ёш олим ЎзФА Президиуми биносида аспирантура бўлимида бўлиб, у ердагиларга кўриниш берган. Сўнг Президиум иморатининг йўлагиди хаёл суриб борар эди. «Энди истиқбол қандай бўлар экан? Бу ерда на иш, на уй-жой бор. Қишлоққа қайтиб борсаммикин? Унда илмий ишлар нима бўлади?»

Шу фикрларга фарқ бўлиб кетаётганда Аҳмадали тўсатдан ўз хонасидан чиқиб келаётган Академия

президенти Ҳабиб Абдуллаевни кўриб қолади ва дарҳол салом беради:

— Ассалому-алайкум, Ҳабиб Мўхаммедович!

Президент дарҳол салом берган йигитга қаради. Унинг сал қовоқлари бўртган, оқ юзи сал шишинқираган, аммо унга салом берган ёш йигитга меҳр билан боқувчи кўзларида табассум бор.

— Ваалайкум ассалом. Қалай ишларингиз?

— Ёмон эмас. Ленинградда аспирантурани тугаллаб Тошкентга қайтиб келдим.

— Қайси ихтисос бўйича ?

— Археология.

— Энди нима қилмоқчисиз ?

— Илмий ишимни ниҳоялаб, уни ёқламоғим даркор.

— Шундайми, — деди Ҳабиб Мўхаммедович аспирантга қараб, — қани юрингчи мен билан!

Президент аспирантни ўз хонасига бошлади. Аҳмадали унинг ёнида борар эди. Улар қабулхонадан ўтиб Ҳабиб Абдуллаевнинг кабинетига киришди.

Ҳабиб Мўхаммедович Аҳмадалидан диссертация ишининг қандай аҳволда эканини сўради, босилиб чиққан мақолалари билан қизиқди. Илмий раҳбарнинг фикри қандай эканини билди. Эшитганларидан мамнун бўлди шеккили, Аҳмадалига эътибор билан қараб деди:

— Сиз тарих ва археология институтида кичик илмий ходим булиб ишлайсиз. Ленинградга қайтиб бориб номзодлик ишингизни якунлайсиз. Маош ва сафар харажатлари тўланади. Маъқулми?

— Раҳат, Ҳабиб Мўхаммедович, ўзимнинг тилагим ҳам шу эди.

— Тошкентда қаерда яшамоқдасиз?

—Тошкентда уй-жой йўқ. Бир танишимнинг уйида вақтинча оиламиз билан турибмиз.

—Президент қўнғироқни босди. Хонага кириб келган котиба салом берди ва эшик олдида тўхтади.

—Собир Азизовични чақиринг.

—Хўп бўлади — котиба чиқиб кетди.

—Фурсат ўтмай хонага ЎзФА президентининг хўжалик ишлари бўйича ўринбосари Собир Азизович Азизов кириб келди.

—Бу йигит Ленинградда аспирантурани тамомлаган. Энди тарих ва археология институтида ишлайди. Уни уй-жой билан таъминламоқ керак, — деди Ҳабиб Абдуллаев қатъий қилиб.

—Аспирантлар ётоқхонасидан жой берайлик.

—Йўқ бўлмайди. Бунинг оиласи бор. Ётоқхонамиз шароити оилага тўғри келмайди. Алоҳида уй керак.

—Ихтиёримизда битта уч хонали квартира бор. Уни ишга таклиф қилинадиган фан доктори учун асраб қўймоққа буюрган эдингиз.

—Ўша квартирани бу йигитга беринг!

— . . .

Булар бориб—бориб бир куни фан доктори ҳам, академик ҳам бўлади. Шунинг учун буларга биз лозим шароитни ҳозирдан яратиб беришимиз керак.

—Хўб бўлади.

Шундай қилиб ҳамиша ёшларга гамхўр, Ўзбекистонда илм-фан истиқболи учун жонбоз курашчи академик Ҳабиб Абдуллаевнинг ҳиммати билан ёш илмий ходим ҳам иш билан, ҳам уй-жой билан таъминланди.

ОИЛА

Наманган вилояти Норин туманидаги Учтепа қишлоғида дунёга келган саккиз фарзанд тўғрисида юқорида айтган эдик. Улар ўша қишлоқда ўсиб камол топди. Ота-она беш ўғил ва уч қизни бир умр ўз ҳалол меҳнати, пешона тери билан топган даромади ҳисобига боқиб ўстирди. Иккаласининг ҳам доимий иш жойи ўша ўзи туғилиб ўсган қишлоқни ўраб олган далалар эди. Шу жойларни улар ёзда кўм-кўк пахтазорга айлантирар, кузда эса оқ пахта хирмонлари яратарди. Бу оиланинг тирикчилиги хоҳ тўқис, хоҳ нуқсли бўлмасин фақат шундай меҳнат эвазига ўтар эди. Шунинг учун ўша болаларнинг еган нони, ичган суюқ оши она сутидек пок, ҳалол ва тотли бўлган.

Саккиз боланинг ҳаммаси қишлоқ мактабида ўқиб хати, саводи чиқди, ўрта маълумот олди. Ўғиллардан бири ва уччала қиз ота-онасининг касби—деҳқончиликни давом эттирди, бир умр дала ишлари билан машғул бўлди, ўз ҳаётларини шу серфайз, шарафли ва оғир меҳнатга бағишлади. Ҳозир улар абадийлик дунёсига ўтганлар. Уларнинг қабрлари нурга тўлсин, барҳаёт авлодларига эса узоқ умр, сиҳат-саломатлик насиб этсин.

Саккиз фарзанддан тўрттаси олий маълумот олмоққа ҳам муяссар бўлди. Шулар қаторида Аҳмадали ҳам. Аҳмадали умр йўлдоши Муборакхон ҳам олий маълумотли қадимшунос. У узоқ йиллар ўрта мактабда дарс берган. Ҳозир эса пенсияда.

Аҳмадали ва Муборакхон беш фарзанд кўришди. Тўрт ўғил ва бир қиз. Бу фарзандларнинг ҳаммаси ўз танлаган ихтисоси бўйича етук мутахассислардир. Ўғиллардан

Зухриддин — қадимшунос ўқитувчи, Ҳусниддин — математик — кибернетик, фан номзоди, Камолиддин — кимё — технолог, Жамолиддин — ҳуқуқшунос. Бу оиланинг ягона қиз фарзанди Саломатхон эса молиячи — иқтисодчи. Ҳаммалари оилали. Археолог Аҳмадали Асқарович ўн уч набиранинг севиқли бобоси. Эҳтимол булардан биронтаси бобосининг йўлидан борар, элу юртимиз тарихининг янги саҳифаларини очар. Яхши ният ярим мол, деганлар ахир.

ҚУЙИ ЗАРАФШОНДА БРОНЗА ДАВРИ МАДДАНИЯТИ

Ўзбекистонда археология илмий мактабининг асосчиси, ўзбек халқи ўтмиш тарихининг қомусий олими, Республикада юқори малакали миллий кадрлар тайёрлаш мақсадида шаклланган академик Ҳабиб Абдуллаев мактабининг фаолларидан бири — академик Яҳё Фуломович Фуломов қадимги Хоразм суғориш тарихини ўрганиш сафаридан қайтгач, 1950 йилда Бухоро воҳасининг Қизилқумга туташ туманларига археологик экспедиция ташкил этади. Мақсад, устоз Я.Ф.Фуломов қадимги Хоразм тарихини атоқли рус олими С.П.Толстов билан бирга ишлаб, орттирган назарий ва амалий билимларини Бухоро воҳаси тарихини ўрганишга йўналтириш бўлган.

Я.Ф.Фуломовнинг Аҳмадали Асқаров сингари шогирдларига ўқитишига қараганда, Бухоро воҳасининг шимоли — ғарбий чегара туманлари бир вақтлар Зарафшон дарёсининг тошқин сувлари туфайли аввал бепоён денгизга айланган, сўнг замонанинг зайли билан тошқин сувлар оқими қисқарган ва кенг, сатҳи текис тақир майдонлар, улар оралаб Зарафшоннинг ҳавза ирмоқлари Амударёгача бориб етган. Бу ирмоқлар йўл-йўлакай бир неча кўллар ҳосил

қилган. Тош асрининг неолит (янги тош) даври деб аталмиш босқичида бу бепеён тақирларда ибтидоий бобокалонларимиз кулбалар қуриб, кўл ва сой бўйларида овчилик билан, кейинроқ пастқам, зах, намли ерларда деҳқончилик кўкаламзорларда эса чорвачилик қилганлар.

Ҳозир бу туманлар ўзининг тош давридаги манзарасини мутлақо йўқотган. Зарафшоннинг тез оқар жўшқин суви ўзининг эски ўзани орқали Амударёга алақачон қуймай қўйган. Қадимги Зарафшон тошқин туфайли ҳосил бўлган ва денгиздек кенг майдонга ёйилган, ҳозирда эса Мохонкўл, Замонбобо кўли, Кичик Тузкон, Катта Тузкон, Чуқур кўл, Парсанг кўл, Луқли кўл ва Қаранги кўл деб номланган ибтидоий «сув омборлари»ни бархан қумлар босиб, улар кенг шўрхок, пасткам жойларга айланган. Эндиликда, онда-сонда эски ўзанлар бўйлаб, бу ердан қачонлардир сув оққанидан далолат берувчи қамиш — кўга ва йилгинларнигина учратиш мумкин.

Ҳа, мана шу сувсиз дарё ўзанлари — ю, кенг тақир майдонлар ва Қизилқумнинг қумтепалари устоз Я.Ф.Фуломовнинг эътиборини ўзига тортган. Чунки бу жойлар қадимги Хоразмдагидек, бир замонлар ибтидоий аجدодларимизнинг ҳаёт кечириши учун бирдан-бир қулай жойлар бўлган. Буларни яхши билган Я.Ф.Фуломов 1950 йилда Бухоро воҳасининг Қизилқумга туташ шимоли — ғарбий туманларига археологик экспедиция ташкил этар экан, дастлаб у ўз изланишларини минтақанинг гидротопографиясига қаратди, яъни кўчма қумлар остида қолиб кетган дарё изларини қидириб топишга, уларнинг номларини аниқлашга қаратди. Улар Мохандарё, Гурдуш, Гутнайли каби номлар билан аталишини аниқлади ва ана шу дарёлар жўш уриб оққан кезларда йўл-йўлакай ҳосил бўлган

кўллар ва уларнинг номларини аниқлади. Дала қидирув давомида кўл ёқалари ва дарё ўзанлари бўйлаб қад кўтарган аждодларимизнинг кулбаларини топди, у кулбалар майдонида қум ораларида сочилиб ётган, неолит даврига оид сопол парчалари ва тош қуроллари, бронза даврига тегишли маконлардан сопол синиқларини териб олди. Устоз 1956 йилда чоп этилган бир мақоласида («Археологическая рекогносцировка к северо-западу древнебухарского оазиса») «Бухоро воҳасининг шимоли-ғарбий районлари археологик жиҳатидан истиқболли, ибтидоий жамоа даврига оид ёдгорликларга бой археологик қўриқхона экан», деган хулосага келди.

Экспедициянинг биринчи йилидаёқ Я.Ф.Фуломов Гужайли ўзани бўйлаб ҳосил бўлган Замонбобо кўли ёқасидан қадимги қабристон қолдигини учратди.

Муҳтарам домланинг шогирдлари у кишининг кўп суҳбатларидан баҳраманда бўлганлар. Экспедиция даврида кундузги қазув ишларидан сўнг домла учун ўрнатилган қора уй (Туркман юртаси)да саксовул гулхани атрофида улар устознинг суҳбатларини олардилар. Ана шу қизиқарли суҳбатлардан бирида (бу 1960 йил баҳорида бўлган эди) устоз «археолог ўта синчков ва кузатувчан бўлиши керак. Шундагина у кўп нарсага эришади», деганлари ҳали-ҳали мени ёдимда», деб эслайди Аҳмадали Асқаров. Яхё Фуломов сўзини давом эттириб, «мен Қорақўл районидан Замонбобого пиёда келдим. Кун жуда иссиқ эди. Кўл ёқасига яқинлашганда, кўлдаги саноқсиз ёввойи қушларнинг кўплигидан кўл сувининг бирор жойида очиклик кўринмас эди. Қушларни чўчитиб юбормаслик мақсадида кўлнинг шимол томонидаги қум уюмлари орасидан уларни томоша килардим. Чарчоғимни бироз чиқариш ниятида кичкина бир

қум уюмига ўтириб, ёнимдаги тақирни беихтиёр қўлим билан титкилай бошладим. Қўлимга чақмоқтошдан ишланган дафна дарахтининг барги шаклидаги камоннинг ўқи тушиб қолди. Энди мени ҳавасимни келтираётган қушлар сайили қизиқтирмас эди. Дала сумкамдаги иш пичоғимни олиб тақирни титкилай кетдим. Тезда кўз ўнгимда мозор сатҳи ойдинлаша бошлади. Сопол идишлар, яна тош пайкон, эркак кишининг скелети очила бошлади. Ушбу мозорни очишга бутун вужудим билан киришиб кетганимдан, очиққанганимни ҳам, яқин ўртада қадимги сопол синиқларини териб юрган шерикларим олдига боришни ҳам унутиб, кун кеч бўлиб қолганини сезмай қолибман. Шундай қилиб, ушбу воқеа «Замонбобо маданияти» номи билан ўз ўрнини топган ноёб ёдгорликни топишга туртки бўлди. Ушбу ёдгорликни ўрганишни охирига етказиш ишини, мана энди Аҳмадали Сизга топшираман», — дедилар домла. — «Бу жойлар илмий жиҳатдан ўрганса арзийдиган ёдгорликларга бой истиқболли минтақа, деб давом эттиради сўзини Яҳёхон домла. — Мен Замонбобода 1950—1956 йиллар давомида 40 га яқин мозор очдим. Ҳали бу жойда яна мозорлар топилади. Бу Сизнинг номзодлик ишингиз учун хамуртуриш бўлади. Сиз эса нафақат ушбу ёдгорликни ўрганишни давом эттирасиз, балки янгиларини очасиз.

Аҳмадали Асқаров ҳикоя қилади: 1959 йили январидан Я.Ф.Фулотов 4 та ёш бўлажак археологларни етаклаб Москва ва Санкт-Петербург борганлар. Икктасини Москвада қолдириб, мен билан Ўткур Исломовни Санкт-Петербург олиб кетдилар. Унгача домла билан келишувга кўра, мен домланинг 1950 йиллардан бошлаб Мохандарё экспедицияда дала тадқиқот изланишлари даврида тўплаган неолит даври ёдгорликлари устида ишлашим, Исломов эса экспедициянинг

бронза даври материаллари мавзусида номзодлик иши қилиши керак эди. Поезддан тушиб, тўғри «Дворцова Набережная 18» да жойлашган Иттифоқ Фанлар академияси Археология институтининг Санкт-Петербург бўлимига бордик. Институтда илмий кенгаш кетаётган экан. Домланинг келгани ҳақида котиба бўлим раиси профессор Б.П.Пиотровскийга хабар қилди. У киши эса дарҳол қабулхонага ўзлари чиқиб, домла билан бирга бизни ҳам кенгашга олиб кириб кетдилар. Мақсад айтилгач, кенгаш аъзоларидан бири, новчадан келган, хушбичим ва қувноқроқ киши (у киши машҳур олим А.П.Окладников эди) Ў.Исломовни қўли билан кўрсатиб, мен шу йигитни шогирд қилиб оламан, деди. А.П.Окладников тош давридан йирик мутахассис бўлиб, энди Ў.Исломов «тошчи» бўладиган бўлди. Сўнг мени бўлажак илмий раҳбарим М.П.Грязновга таништирди. У киши бронза даври бўйича жуда катта олим эканлар, аммо у жуда кам гап, лекин жуда зийрак, кузатувчан экан. Йиғилиш давомида мендан кўз узмади. Мажлис якунланди. Мени ҳузурига чақириб, нималардир деди, аммо мен ўша кезларда рус тилини деярли билмас эдим. У кишини нималар ҳақида гапирганини аниқ тушуниб етмадим. Қаттиқ хижолат тортдим. Ўнғайсизланганимни кўрган Я.Ф.Фуломов ҳузурига чақириб, «Аҳмадали қисинма, ҳаммаси яхши бўлади. Сизларни мен бу ерга бекорга олиб келмадим. Сизлар бу ерда нафақат археология сирларини ўрганасизлар, шу билан бирга рус тилини ҳам тезда ўзлаштириб оласизлар», деб юпатдилар. Сўнг домладан «агар рус тилини билганимда, Я.Г қўлида шогирд бўлиб илмий иш қилаверар эдим», иборасини рус тилига ағдариб беришларини сўрадим. Домла, аввалига ҳайрон бўлиб, сўнг дарҳол айтганларимни рус тилига ағдариб бердилар. Мен эса

бўлажак устозимни кузатиш пайтида ўша сўзларни рус тилида бурро-бурро қилиб, М.П.Грязновга айтдим. Шунда, бўлажак устозим менга очиқ чеҳра билан боқиб, ўзлари билан уйларига олиб кетдилар. Хурсанд бўлганимдан, шерикларимни ҳам унитиб, домлам билан кетиб қолганимни йўлда сездим.

Шундай қилиб, мени илмий келажагим, шуғулланадиган соҳам ўша куни (8 январь 1959 йил) аниқланди. Устоз Я.Ф.Фуломов Замонбобо ёдгорлигини топилиш лаҳзаларини эслаганда (бу 1960 йил баҳорги экспедиция мавсумида эди) менга қандай масъулиятга иш топшираётганларини юракдан ҳис этиб, устоз суҳбатини тинглар эдим.

Мен билан Ў.Исломовга номзодлик диссертацияларимиз мавзуси бўйича домла босиб ўтган бархан қумлар ораларида, қуриб қолган дарё ўзанлари ва кўл ёқаларидан ашёвий далиллар қидириш уларни карталаштириш, ҳар бир топилма жойини аниқлаш, маданий қатлами сақланган объектларда мавсумий ва доимий қазувлар ўтказиш, тўпланган материаллар устида ишлаш, уларни чизиш, суратга олиш, табица ва альбомлар қилиш, хуллас, Санкт-Петербургда ўрганган билим ва орттирган тажрибаларимиз асосида Бухоро воҳаси тарихини неолит ва бронза даври маданиятини тиклаш вазифаси юклатилган эди. Бу ишларни бажаришда Ў.Исломов билан гоҳ бирга, гоҳ алоҳида гуруҳларга бўлиниб, Бухородан то Амударё сохилларига қадар чўзилган Қизилқум чўлида 5 йил давомида изланишлар олиб бордик. Ҳар йили икки мавсум дала ишларига чиқардик. Дала қидирув мавсуми охирида устозга илмий ҳисоб берардик. Ҳар галги қўлга киритган ютуқларимиздан Яҳёхон домла қувонар, топилмалар юзасидан синчковлик билан бизни сўроққа тутарлардилар. Домла экспедицияга

келганларида доимо қувноқ, байрам кайфиятида бўлардик. У кишини маслаҳатлари, панд – насиҳатлари, ўғитлари (улар фақат илм соҳасида бўларди) бизга қанот бағишларди.

Шундай қилиб, мен «Зарафшоннинг қуйи ҳавзаларида бронза даври маданияти» мавзусида номзодлик диссертацияси устида ишлай бошладим. Ушбу мавзу устида олиб борган дала ва кабинет илмий изланишларим 5 йил давом этди.

Ана шу изланишлар жараёнида Я.Ф.Фуломов томонидан 1950 – 1953 йилларда қазилган Замонбобо қабристонини ўрганишни давом эттириб, ёдгорликни ёши, ўша давр одамларининг урф-одатлари, мазор тузулиши, унинг хронологик босқичлари, маданий доираси, аҳолининг этногрфик қиёфасига доир қатор жиҳатларини аниқлаш имкониятига эга бўлдим. Замонбобо ёдгорлиги яқинидан бархан қумлар остида қолиб кетган замонбоболикларнинг қишлоғи топилди, у жойда кенг кўламли қазилмалар олиб борилиб, аҳолини турмуш тарзи, хўжалиги, урф-одати ва ўзга қабилалар билан бўлган иқтисодий ва этномаданий алоқалари аниқланди. «Замонбобо маданияти» номи остида энеолит ва бронза даври аҳолисининг мотиға деҳқончилиги ва хонаки чорвачилик билан шуғулланган маданияти тарих фанидан мустаҳкам ўрин олди. Ҳозирги кунда жаҳоннинг 10 дан ортиқ мамлакатлари энциклопедияларида «Замонбобо маданияти» ҳақидаги маълумотларни учратиш мумкин.

Қуйи Зарафшонда олиб борилган тадқиқотлар натижасида, ушбу минтақада бронза даврида чўл зонасида чорвадорлар маданияти излари ҳам топиб ўрганилди. Ана шу ёдгорликларни яратган чорвадор аجدодларимиз маданияти ҳам тикланди.

Уларнинг меҳнат қуролиларидан тортиб, кулолчилик касби-корига тегишли асбоб-ускуналар, ашёвий далиллар топилди. Турли зебу-зийнат безаклари, қимматбаҳо тошлар – феруза, агат, халқедон, лаъл, ёқут ҳамда бронза, олтин ва кумушдан ясалган тақинчоқлар, бронза даврида отдан, туядан транспорт воситаси сифатида фойдаланилгани аниқланди. Мафкурада турли тотемларга топиниш билан бирга, қуёшга сиғиниш аломатлари борлиги ҳақида гувоҳлик берувчи ашёвий далиллар топилди.

Уй ҳайвони сифатида йирик шохли ҳайвон – сигир, майда шохлик ҳайвон – қўй, эчки қўлга ўргатилганлиги аниқланди. Ов объекти сифатида чўчқа, қулон, бухоро оҳуси, сайғоқ, жайронга тегишли суяк қолдиқлари учратилди. Хуллас, Бухоро воҳасининг қадимги аждодлар томонидан қачондан бошлаб ўзлаштирилиши, аҳолининг турмуш тарзи, хўжалиги, этномаданий қиёфаси, иқтисодий ва маданий ривожланишининг босқичлари кузатилди. Минтақада деҳқончилик маданиятини таркиб топиши, унинг базавий асоси, хронологик даврий системаси аниқланди. Қадимги Сўғд цивилизацияси ва маданий – хўжалик дунёсининг илдишлари аниқланди».

Ана шу далиллар асосида тикланган тарих Аҳмадали Асқаров номзодлик ишининг мазмун ва моҳиятини ташкил этади.

ЗАМОНБОБО МАДАНИЯТИ

Бухоронинг қадим маданият ўчоғи бўлгани ҳаммага маълум. Бу маданиятнинг тарихий илдишлари қайси асрлар қаърига кириб кетганини археологлар факт ва далиллар,

қазуварда топилган ашё ва буюмлар асосида аниқлаб берадилар.

Академик Яхё Фуломов шу масалани чуқур текширишга киришиб, 1950 йил сентябрь ойи бошларида махсус экспедиция ташкил этди.

Бу экспедиция Бухоронинг Қорақўл тумани яқинида Зарафшон дарёсидан ажралиб Амударё сари оққан Моҳондарё, Гурдуш, Бужайли дарёларининг қадимги ўзанлари бўйлаб ишга киришди.³

Бир маҳаллар тўлиб, тўлқинланиб оққан бу дарёлар эндиликда қуруқ, қовжираб ётган шўр ўзанларга айланиб қолган. Бужайли ўзани бўйлаб борилса, 15 км.дан кейин Замонбобо кўлининг ўрни кўринади. Бу ҳозирда қуриб қолган кўл ўз вақтида балиқчилар ва деҳқонларнинг яшаши ва ишлашига қулай шароитлар туғдирган.

Археологлар бу қуриган кўл атрофини синчиклаб текширишга киришдилар. Бу ерларда қадим замонларда яшаган халқнинг қабристонлари борлиги аниқланди. Унда дафн этилганларнинг қолдиқлари, уларнинг ёнига қўшиб кўмилган идишлар, турли-туман ашёлар, зеб-зийнат буюмлари топилди. Улар ўша одамларнинг ўз маданий ҳаёти, анъаналарига эга бўлганидан нишонлардир. Бу маданият археологияга «Замонбобо маданияти» номи билан кирган. Академик Яхё Фуломовнинг кўрсатмасига биноан унинг шогирдларидан бири, ёш археолог Аҳмадали Асқаров «Замонбобо маданияти»га оид чуқур тадқиқотлар олиб борди ва устоз бошлаган ишни синчковлик билан давом эттирди.

Аҳмадали Асқаров 1961 йилда бу ерда қадимий даврлардан яшаган аҳолининг ярим ертўла чайласининг

³ Бу тўғрида қаранг: А.Муҳаммаджонов «Яхё Фуломовни хотирлаб». Т., 2000 йил. С.32 – 35.

ўрнини топди. Бу жой Бужайли ўзанининг қирғоғида. Чайла ўрнининг умумий саҳни 9–21 кв.метр келади. Ёш археолог чўлма-чўл, далама-дала юриб ишлади. У сахрою даштларда яшаган чорвадорларнинг маданиятига оид ёдгорликларни очди. Улардан чиққан топилмаларни тадқиқ этди. Яшаш жойлари, моддий маданиятга доир турли буюмлар: дафн маросими ва одатларнинг тафсилотини аниқлади. Натижада шу дашту чўлларда яшаган халқларнинг ўзига хос маданияти қолдиқларини топиб уларни илмий истифодага киритди. Аҳмадали Асқаров Замонбобо кўли атрофида мавжуд бўлган бошқа маданий обидаларни ҳам аниқлади, уларни ўрганди, тадқиқ этди.

«Замонбобо маданияти» милоддан олдинги иккинчи минг йилликнинг бошларига оид эканини ёш археолог асослаб берди. Бу илмий ишларнинг натижалари А.Асқаровнинг 1961–1968 йилларда нашр этилган «Моҳандарё районидаги бронза даври ёдгорликлари», «Бронза давrigа оид турар жойнинг очилиши», «Зарафшон қуйи оқимидаги «Замонбобо маданияти», «Зарафшон қуйи оқимида Андрон маданияти ёдорликлари» каби мақолаларда ўз аксини топган. Аҳмадали Асқаров «Замонбобо маданияти»га оид илмий тадқиқотларини «Зарафшоннинг қуйи оқими бронза даврида» номли номзодлик ишида умумлаштирди. Бу иш Санкт-Петербургда Археология институтида профессор М.П.Грязновнинг илмий раҳбарлиги остида амалга оширилди. А.А.Асқаров Археология институтининг илмий кенгашида бу диссертацияни муваффақият билан ёқлади. Институт илмий кенгаши археолог олим Аҳмадали Асқаровга тарих фанлари номзоди илмий даражасини берди. Бу унитилмас воқеа 1963 йил 9

январь куни содир бўлган эди. Ўшанда Аҳмадали Асқаров 28 ёшда эди.

Диссертация ёқлаб Тошкентга кайтган Аҳмадали Асқаров Ўзбекистон Фанлар Академиясининг Тарих ва археология институтида ўз илмий ишларини давом эттирди. Институт дирекцияси тезда уни кичик илмий ходим лавозимидан катта илмий ходим лавозимига ўтказди.

У вақтларда илмий соҳада бу юқори лавозим ҳисобланар, чунки илмий соҳа ходимлари учун бошқа лавозимлар бўлмаган. Демак А.Асқаровнинг илмий хизматлари тан олинган.

СОПОЛ ХУМЛАР МАСКАНИ

Мен 1961 йил кузида икки ой давомида Андижон вилоятининг Балиқчи туманида хизмат сафарида бўлдим. У вақтларда ҳозирги Бўз тумани ҳам Балиқчининг таркибига кирарди. Бўз ерларда янги экин майдонлари яратиш жадал олиб борилмоқда. Бу иш Марказий Фарғона даштларини ўзлаштириш бўйича давлат режасининг бир бўлаги эди.

Бир куни Балиқчи райкомига хабар келдики, бульдозерчилар қум тепаликларни текислаётган пайтда жуда кўп сопол хумларни очганлар ва уларни синдириб, ерни тартибга келтирмоқдалар. Бу хабарни эшитгач, райком котиби билан иккимиз машинага ўтириб ўша томонга жўнадик. Йўл яхши «Волга» пахтазорлар оралаб елиб бормоқда. Дала шамоли илиқ. У юзларга ёқимли урилади.

Балиқчидан Бўзга қадар анча масофа. Бир мунча вақт ўтгач, янги очилаётган ерларга яқинлашдик. Ўнлаб бульдозерлар (уларни маҳаллий халқ «полвон» деб атаганлар) улкан кураклари билан қум уюмларини сураркан,

тепаликлар йўқоларди. Уларнинг остида нима бўлса юқорига чиқарди. «Полвон» тинимсиз олға босади.

Биз иш бораётган ерга етиб келганимизда қуёш тиккага чиққан, кенг дала, боши-охири кўринмайди. Қумлар силлиқ ерга ястанган. Ҳар қадамда синган сопол хумларнинг парчалари сочилиб ётибди. Ўрталиқда эса учта хум сақланиб қолган. Бу улкан хумларнинг ярми ер тагида. Биз қум даласини босиб ўтиб ўша уч хумнинг ёнига келдик. Хумларнинг усти очиқ ичида суяклар бор.

Мен бундай нарсаларни биринчи кўришим. Ҳамроҳим ҳам буларни кўриб ҳайрон қолди. Биз кўрганларимизни сўз билан изоҳлашни билмас эдик.

Бу ердан оғир таассурот билан туман марказига қайтдик. Мен бу тўғрида Ўзбекистон Фанлар академиясининг Тарих-археология институтига хабар қилдим.

Орадан кўп йиллар ўтди. Бултур 2002 йилда Заҳрирдин Муҳаммад Бобурнинг таваллудига 519 йил тўлиши муносабати билан Андижонда ўтказилган тадбирларда иштирок этдим. Бу ерда илмий йиғин вақтида Андижон атрофида археологик қазувлар ўтказаетган олимлар ўз иши натижалари тўғрисида сўзлаб бердилар.

Шунда мен ҳам бундан қирқ йиллар бурун Андижон вилоятининг Бўз тумани ерларида кўрганим – сопол хумлар маскани тўғрисида сўзлаб бердим.

Ҳозир энг қадимий даврларда Ўзбекистон ерида яшаган халқлар орасида оташпарастилик эътиқодининг кенг ёйилгани аниқланди. Археологларимиз қадимий ўтмиш сирларини дадил очабошладилар. Булар ичида талантли олим Аҳмадали Асқаров ҳам бор.

Мана қўлимда «Ўзбекистон археологияси» деган китобча. У Тошкентда 2002 йил нашр этилган. Тузувчи – академик А.Асқаров. Бу китобчада ёзилган: «Фарғона водийси диёримизда қадимги деҳқончилик ватани ҳисобланади. Бу заминнинг маҳаллий анъаналар асосида ривожланган суформа – деҳқончилик маданияти бронза давридан маълум»(с.28). Шундан сўнг олим ёзадики, Хитой манбаларининг хабар беришича Даванда (Қадимий Фарғонада) 70 та шаҳар мавжуд бўлган.

Ўша китобчада кўрсатилишича, «Зардўштилик (оташпарастлик) динидаги она заминга бўлган илоҳий муносабат мурдаларни бевосита ерга кўмишни тақиқлаган. Уларнинг майитидан тозаланган суякларини оссуария деб аталган сопол яшиқларда кўмишни тақозо этган» (с.40).

Шундан маълум бўладики, 1961 йили Андижон вилоятининг Бўз деган жойида қум барҳанлари ичидан чиққан сопол хумлар ўша оссуарийларнинг маҳаллий нусхаси эди. Қумлар остида кўмилиб кетган бу маскан эса оташпарастлик эътиқодига мансуб халқларнинг қабристонини бўлган. Бу обиданинг тарихий ёши уч минг йилга яқин экани шубҳасиз.

САМАРҚАНД

XX асрнинг иккинчи ярмида Ўзбекистонда археология фани ривож топа борди. Тарих ва археология институти, Санъатшунослик институти олимлари, олий ўқув юртларида хизмат қилувчи қадимшунос мутахассислар бу соҳада маълум илмий натижаларга эришдилар. Оқибатда, Ўзбекистонда археологиянинг келгуси тараққиётини таъминлаш учун махсус илмий марказ яратиш зарурияти

юзага келди. Шунинг учун 1970 йилда Ўзбекистон Фанлар академияси таркибида Археология илмий-тадқиқот институти тузилди. Бу институтнинг директорлиги вазифаси археолог, тарих фанлари номзоди Аҳмадали Асқаровга топширилди. Ўз илмий тадқиқотлари, ташкилотчилик фаолияти билан илм аҳли ўртасида танила бошлаган бу 35 яшар йигит ўша фурсатда тарих ва археология институти директорининг ўринбосари эди.

Археология институти Самарқандда очилди. Аҳмадали Асқаров Тошкентдан Самарқандга келиб янги институтни барпо этиш ишлари билан шуғуллана бошлади.

Археология институти ҳозир — 2003 йилда Самарқанддан Тошкентга борадиган йўл ёқасида қурилган муҳташам иморатда ишлайди. Кўп замонавий илмий жиҳозларга эга. Бу ерда таланти, ўз ишига садоқатли мутахассислар ишлайди. Шулар ҳаммаси Аҳмадали Асқаровнинг югуриб-елиб, куйиб-пишиб, олишиб, гоҳ бу олишувда енгилиб, гоҳ устун чиқиб, лекин жону жаҳди билан тинмай ишлаганининг натижасидир.

Аҳмадали Асқаров 14 йил давомида бу институтга раҳбарлик қилди. Биринчи маротаба 1970 йилдан то 1980 йилгача, иккинчи маротаба 1983 йилдан то 1987 йилгача. Бу давр мобайнида Археология институтининг биноси қуриб битказилди. Институт илмий тадқиқотлар кўламини кенгайтирди. Янги — янги археологик кашфиётлар қилинди. Илмий кадрлар тайёрлаш иши тубдан қайта қурилди. Аста-секин институт ўша вақтларда ообиқ Иттифоқ таркибида бўлган Ўзбекистон, Тожикистон, Қирғизистон, Туркманистон Республикалари учун археология бўйича илмий кадрлар тайёрловчи марказга айланиб қолди.

1987 йили Аҳмадали Асқаров раҳбарлигида Археология институтида илмий даражалар берувчи илмий кенгашнинг ташкил этилиши ана шундай ўсишга имкон берди. Кейинчалик бу кенгаш минтақавий илмий кенгашга айлантирилди.

Археология институти қошида дала тадқиқотлари кўмитаси ташкил этилди. Бу ҳам бир илмий марказ сифатида археологик тадқиқотларнинг бажарилишида олимларга амалий ёрдам кўрсатиб боради.

Хуллас, Археология институти яшамоқда, ишламоқда, фан тараққиётига ўз улушини қўшиб бормоқда.

Бу институтнинг директори Аҳмадали Асқаров ҳам одатдагидек жонкуярлик билан ҳам илмий тадқиқотларини, ҳам маъмурий ишларини давом эттирмоқда эди.

Аҳмадали Асқаров ўз фикрида ҳар доим собитқадам. Агар у ўз фикрининг тўғри эканига ишонса, ҳеч қачон ундан қайтмайди. Бундай вақтда у ҳар қандай одам билан ҳам баҳсга киришиб кетишга тайёр.

1980 йил. Самарқанд вилоят партия кўмитасидаги бир йиғилишга Археология институтининг директори Аҳмадали Асқаров ҳам таклиф этилди. Бу йиғинда Самарқанд шаҳрининг бош режага кўра қилинмоғи лозим бўлган ишлари муҳокама этилди. Ўшанда олим мўлжалланган режанинг айрим бўлакларига эътироз билан чиқди. Чунки бу мўлжал археология фани қоида ва принципларига зид эди. Агар у амалга оширилса, шаҳарнинг бой археология имкониятларига зарар етган бўларди. А.Асқаровнинг фикрини қувватловчигина эмас, балки тушунган одам ҳам бўлмади бу йиғинда. Фақат вилоят партия раҳбариятининг тутган йўлига зид гаплар айтувчи «якка қаҳрамон» кўзга ташланди, холос. Ҳамма йиғин иштирокчилари бу ўжар,

гапга кирмайдиган, «партиявий этика»га хос бўлмаган йўлдан борувчи кимсадан норози.

Ўша кунлари мен хизмат юзасидан ЎзФА вице-президенти Эркин Юсуповнинг ҳузурига келдим. Ишга оид гапларни гаплашиб бўлгач, вице – президент деди:

– Бугун Самарқандга кетяпман. Бизнинг Археология институтимиз билан Самарқанд обкоми ўртасида келишмовчилик чиққан.

Шундай деди-ю, вице-президент сал жим турди. Сўнг яна гапида давом этди: – У ерда археологаримиз катта илмий муваффақиятларни қўлга киритганлар. Илмий экспедициялар фаол ишламоқда. Уларнинг илмий натижалари жаҳон археологиясига сезиларли улуш бўлган, бу эътироф этилган. Аммо ўзимизда қандайдир ихтилофлар келиб чиқибди.

ЎзФА вице-президентининг Ўзбекистон археологлари эришган муваффақиятлар тўғрисидаги гапи жуда ёқимли эди. У менга яхши таъсир кўрсатди ва хотирамда қолди.

Аммо амалий натижа ўзгача бўлиб чиқди. Самарқанд обкомининг талабига кўра Аҳмадали Асқаров Археология институти директори вазифасидан бўшатилади. Энди у ўша институтда бронза ва илк темир даври бўлимига мудир этиб тайинланди.

КУТИЛМАГАН УЧРАШУВ

Бронза ва илк темир даври бўйича археологик тадқиқотлар олиб боришни Аҳмадали Асқаровга унинг илмий фаолиятининг бошидаёқ устоз академик Яҳё Фуломов таклиф қилган эди. Ёш археолог кўрсатилган йўлдан изчил

борди. Унинг «Замонбобо маданияти»га оид номзодлик иши шу соҳадаги ишининг илк натижаси эди. Бу ишни давом эттириб Аҳмадали Асқаров Жанубий Ўзбекистон ерларида жуда кўп ва унумли қазувлар олиб борди. Бой археологик материаллар тўплади. Профессор Михаил Петрович ҳамиша унга илмий консультант бўлди. Ниҳоят, 1977 йили Москвада Иттифоқ академиясининг Археология институтида Аҳмадали Асқаров докторлик диссертациясини ёқлади. Диссертация «Жанубий Ўзбекистон бронза даврида» деб аталган. Расмий ошпонентлар академик Б.Б.Пиотровский, тарих фанлари докторлари Г.Е.Марков, Е.Н.Черных диссертацияга ижобий баҳо бердилар. Институт илмий кенгаши Аҳмадали Асқаровга тарих фанлари доктори илмий даражасини беришга қарор қилди.

Бу Ўзбекистон археология фанининг катта ютуғи эди. Ушбу диссертациянинг асосий мазмуни, унинг илмий хулосалари олимнинг «Бронза даврида Жанубий Ўзбекистондаги қадимги деҳқончилик маданияти» китобида тўла акс эттирилган. (Тошкент «Фан» 1977, 232.с).

Аҳмадали Асқаров бу соҳада олиб бораётган илмий тадқиқотларини кейин ҳам муттасил давом эттирди. Олим одам учун лавозим келиб кетадиган бир нарса. Илмий фаолият эса унинг табиатидан келиб чиқади. Шунинг учун олим ҳамиша ўз илмий изланишлари билан машғул. Шундан у ором топади.

1980 йили А.Асқаров Археология институти директорлигидан бўшатишга, ҳар хил маъмурий ва хўжалик ишларидан холи бўлди ва археологик қазувлар ишига берилиб кетди. Бу вақтда у Сурхандарё вилоятининг Шеробод туманидаги Жарқўтон деган жойда қазувларга раҳбарлик қилди.

Ўша йиллари Тошкентда бир кеча уйда телевизор орқали Москвадан берилаётган «Время» дастурини кўриб ўтирган эдим. Экранда кенг далалар кўринди. Камера катта миқёсдан кичик миқёсга ўта – ўта бир чуқурлик қаршисида тўхтади. Чуқурликда уч-тўрт киши нималарнидир ковламоқда. Улардан бири бошида чуст нусха дўппи, оқ кўйлақда, ўзи ҳам ковламоқда, ҳам ишлаганларга йўл-йўриқ кўрсатиб турибди. Камера шу кишига яқинлашди. Унинг юзи экранни тўлдириб намоён бўлди. Бу археолог-олим Аҳмадали Асқаров эди. Археолог иш асносида қурувчидан фарқ қилмайди. Чанга ботган, юзидаги терларини артади, қўлидаги курагини аста ерга уради. Тупроқни оз-оз кўчиради, унинг остидан нима чиқаётганига диққат қилади. Атрофдагилар билан иши йўқ, ўз ўй ва ишларига кўмилиб кетган. Мен экранда археолог А.Асқаровни ана шундай қизгин иш жараёнида кўрдим. Хайрият, телевидение ходимлари илмий яратувчиликка оид мавзуга диққат қилибдилар, деб ўйладим. Кейин билсам, бундай диққат-эътиборга бошқа сабаб ҳам бор экан. Бу тўғрида менга Аҳмадалининг ўзи ҳикоя қилиб берган.

Сурхондарёнинг Шеробод тумани ерлари археологик жиҳатдан диққатга сазовор жойлар. Сополитепада топилган бой ёдгорликлар, Пишактепа, Кучуктепа, Жарқўтон, Бўстонда очилган шаҳар ва қишлоқ қолдиқлари муҳим илмий аҳамиятга эга.

Аҳмадали Асқаров ўтказган археологик тадқиқотлар натижасида Шимолий Бақтрия қадимий шарқ цивилизациясининг янги ўчоғи Сополитепа маданияти тўла ўрганилди. Бу маданият Ўзбекистон бронза даври маданиятининг маҳаллий илдизлари билан чамбарчас боғлиқ

экани ўз исботини топди. Булар ҳаммаси милоддан олдинги II минг йилликнинг биринчи ярмига оид.

Аҳмадали Асқаров одати шундайки, у археологик қазувларда қўлига қурол (кетмон, курак, теша, пичоқ, хатто, бигизгача) олиб бошқалар қатори баробар ишлайди. Ёзнинг саратон иссиғида ер кавлаш ҳазил гап эмас. Аммо илмий кашфиёт йўлидан оғишмай бораётган йўлчи учун бу кундалик иш.

Аҳмадали берилиб ишлайди. Атрофга боқмайди. Икки кўзи ер остидан чиқаётган топилмаларда. Мана бир парча суюк ёки синган сопол ёки бўлмаса тош қуроли. Олим уларни тупроқдан айириб олади. Кичкина супурги билан тозалайди. Латта билан артади. Уларни асл ҳолига қайтармоққа ҳаракат қилади. Шу йўсинда у узоқ асрлар қаърига секин-аста, лекин астойдил кира боради.

— Аҳмадали ака, — деди секингина олимнинг ёрдамчиларидан бири. — Юқорига қаранг, меҳмонлар келганга ўхшайди.

Археолог қаддини ростлади. Чўнтагидан рўмолчасини олиб юзидан оқаётган терларни артди, бошидаги дўпписини қўлига олиб, унинг чангларини қоқди, сўнг яна бошига қўндирди. Қўлини сочиққа артиб, сўнг чуқурнинг ичидан туриб юқорига назар ташлади. Тепада чуқурнинг шундай лабида уч-тўрт киши турар эди. Улар орасида баланд бўйли, қора шим ва оқ кўйлақда, сомон шляпали сарвқомат бир киши ҳам бор. Аҳмадали бу кишини дарров таниди. Сал саросимага тушди. Дарҳол шотини қўйиб чуқур ичидан юқорига кўтарилди. Меҳмонлар билан саломлашди.

— Салом, Шароф Рашидович !⁴ — деди Аҳмадали сал ҳаяжон билан. — Бизнинг манзилларга хуш келибсиз.

— Салом, Аҳмадали Асқарович, — деди Шароф Рашидович. — Ҳорманг ишлар билан. У киши сўрашмоқ учун олимга қўл узатди.

— Кечирасиз, Шароф Рашидович, қўлларим чанг, — деди олим ва қўлини сўрашмоқ учун узатгани ийманди.

— Майли, — деди Шароф Рашидович кулиб, — бу асрлар чанги, бу аждодлар хокининг чанги, қутлуқ ва муборак чанг. Уни бизга етказмоқчи эканингиз учун сизга раҳмат. — Шароф Рашидов олимнинг қўлини маҳкам сиқиб сўрашди. Сўнг деди: — Қани, археологик қазувлар қандай кетмоқда? Нима натижаларга эришмоқдасизлар?

Аҳмадали бошқа меҳмонлар билан саломлашиб чиққач, Сополитепа ва Жарқўтон маданияти, археологик қазувлар натижасида қўлга киритилган топилмалар тўғрисида сўзлай кетди.

Шароф Рашидов кўп нарсаларни сўради. У кишининг бу қазувларга қизиқиши катта эди.

Суҳбат охирида Шароф Рашидов археолог олим Аҳмадали Асқаровнинг илмий ишлари натижасидан мамнун бўлиб, яхши кайфият ва хурсанд ҳолда олимга савол берди:

— Хўш, биз бу ишларингизга қандай ёрдам кўрсатмоғимиз мумкин? Биздан қандай тилак ва илтимосларингиз бор?

Бу худди эртакларда подшоҳ арзгўйга қараб «тила тилагингни» деганига ўхшаб кетар эди.

⁴ Шароф Рашидович Рашидов (1917–1983) — йирик сиёсий арбоб, ёзувчи. 1959 йилдан то 1983 йилгача (вафотигача) Ўзбекистоннинг бош раҳбари бўлган. Ҳозир Тошкентда Мустақиллик майдонида Шароф Рашидов ҳайкали бор. Қабри Тошкентдаги Чигатоёв қабристонига.

Бундай пайтда ҳар ким ҳар хил нарсани тилайди. Мен бир воқеага шахсан шоҳид бўлганман. Бир одам Шароф Рашидовга ўз саёҳати ва унинг натижалари тўғрисида сўзлаб берди. Шароф Рашидов унинг сўзларидан мамнун бўлиб, биздан нима истайсиз, деб сўради. Шунда ўша одам моддий жиҳатдан қийналиброқ қолганман, бир оз молиявий ёрдам кўрсатилса эди, деб пул сўраган. Эҳтимол бирор бошқаси уй сўрагандир, яна биров машина сўрагандир...

Аҳмадали Асҳаров катта раҳбарга бундай жавоб берди:

— Шароф ака, бу ҳимматингиз, диққат — эътиборингиз учун раҳмат. Археологик қазувлар вақтида кўп қимматли, илмий аҳамияти улкан ашёлар топдик. Яна кўп нарса топамиз. Ватанимизнинг энг кадимги даврларига оид тарихининг янги саҳифалари очила беради. Топилган археологик материалларни намоиш этмоқ учун шу ерда Шерободнинг Оққўрғон қишлоғида бир кичик музей ташкил этилса, шу музейга барча топганимиз — археологик материалларни экспонат қилиб ўрнаштирсак. Бу билимларни аввало шу ернинг халқи ўртасида, қолаверса бу ерга ташриф буюрадиган меҳмонлар ўртасида ташвиқ ва тарғиб этсак. Менинг бирдан-бир тилагим шу.

Шароф Рашидов ёнларида турган Сурхондарё вилоятининг бошлиқларига қаради. Вилоят биринчи раҳбари деди:

— Шу ернинг ўзида музей бино қиламиз. Экспозиция ўшанда жойлаштирилади. Яна қазув ишлари олиб бормоқ учун келадиган археологларга шу ерда яшамоқ учун уй-жой ҳам қурамиз. Боғи ва ҳовлиси ҳам бўлади. Шароф Рашидович ўша раҳбарга, «шундай бўлсин», деди.

Бу музей 1983 йили Сурхондарёнинг Шеробод тумани Оққўрғон қишлоғида қурилди ва ишга туширилди. Уни

Жарқўтон археология музейи дейишади. Музейни очиш маросимида Шароф Рашидов шахсан иштирок этган ва очиш лентасини ўз қўли билан қирққан эди.

Ўша 1983 йилда Аҳмадали Асқаров ЎзФА Археология институтига яна директор этиб тайинланди. Бу хизматда А.Асқаров 1987 йилгача ишлади.

Археология фанининг ривожига қўшган улкан илмий ҳиссаси инобатга олиниб, Аҳмадали Асқарович Асқаров Ўзбекистон Фанлар академиясининг мухбир аъзоси (1984) ва кейинчалик академиги (1987) этиб сайланди.

СОХТА МУҚАДДАС ЖОЙЛАР

Ўзбекистоннинг айрим қишлоқ жойларида одамлар ўзлари учун гоҳо "муқаддас жойлар топадилар" ва у ерларга сифингани борадилар, шундан маълум бир қониқиш ҳиссини сезадилар.

Мен болалигимда Қўқон шаҳри яқинида Эр Хубби деган шунақа жойни кўрганман. Баҳаво, кўркам бир маскан. У ерда боғлар, булоқлар бор. Зиёратга келганларнинг сон-саноғи йўқ. Бир катта харсанг тошга хотинлар бошларини тегизиб, сўнг қўлларини юзларига сийпайдилар. Гўё шундай қилса, ўша аёл фарзандсизлик илатидан қутулар эмиш. Мен гуруҳ-гуруҳ аёлларнинг келиб шу харсангни силаб-сийпаб, сўнг қўлларини юзларига суртиб, мамнун қайтаётганларига шоҳид бўлганман. Бу удум шунчалар узоқ ва кўп давом этганки, ўша харсанг тош қайроқ сингари силлиқ бўлиб қорайиб кетган эди.

Албатта бу жойда алақанча одамларнинг ўрнашиб олгани, ҳар хил дуо ва тиловатлар қилгани, бунинг эвазига

зиёратчиларнинг чўнтагидан танга ва қороз пуллари шу шахсларга муттасил томиб тургани ҳам аниқ.

Ҳақиқий муқаддас жойларни ҳамма тан олади.

Самарқанд вилояти Челак туманидаги Имом ал-Бухорий оромгоҳи ана шундай ҳақиқий зиёратгоҳдир. Ёки Бухоро вилоятидаги Қасри Орифон қишлоғидаги Баҳоуддин Нақшбанд оромгоҳи ёки шу вилоятнинг Гиждувон туманидаги Шайх Абдухолиқ Гиждувоний мақбараси ҳам эл ардоқласа арзигудек муқаддас бир макондир. Бу ерларда бўлган кишилар у улуғ зотларнинг таълимотидан огоҳ бўладилар. Ҳалоллик, поклик, элпарварлик дарсини ўрганадилар. Бу даргоҳлар ҳар бир соф виждонли инсон учун ҳамиша муқаддас ва азиз.

Шу билан бирга айрим пулпараст фирибгарлар халқнинг эътиқод ва имонини суистеъмол қилиб, ёлғон-яшиқ гаплар тўқиб ва ёйиб ҳеч қандай тарихий ёки диний аҳамияти бўлмаган ерларда сохта "муқаддас жой"лар яратиб содда одамларни талагани тўғрисидаги фактлар ҳам учраб туради.

Самарқанд вилояти Самарқанд туманида Боғи замон номли давлат хўжалиги бўлган. Шу хўжалик ерида эмишки, бир муқаддас зот дафн этилган. «Кимки шу жойни зиёрат қилиб, атаган пулини шу ерда ўрнашиб олган шахсларга садақа қилса, ўша зотнинг руҳи бундай очиққўл кишиларга мадад бериб, мушқулини осон этади», деган гап тарқалган. Натижада бу гапга ишонган соддадил одамлар саф тортиб бу зиёратгоҳга ошиққанлар. Бир неча "ишбилармонлар" бу ерга бир қубба қуриб, унга гумбаз ўрнатган. Атрофини текислаб, сув чиқариб бу ерда ўзлари ин қурган. Улар садақахўрлик билан банд бўлган. Хўжалик директори ҳам бу найрангбозларга лаққа тушиб уларга кўмаклашиб турган.

Зиёратчиларнинг садақаларидан ясама шайхларнинг ҳамёни тўлаборган. Аммо бирор кишининг мушқули кушод бўлганми, йўқми, бунга ҳеч ким парво қилмаган. Барибир зиёратчилар оқими ошса ошаяптики, камайган эмас.

Шунда туман раҳбарияти Археология институтига мурожаат қилиб, бу муаммони ҳал қилишда ёрдам беришни сўраган.

Археолог олимлар институт директори Аҳмадали Асқаров бошчилигида туманга етиб келиб ўша жойга ўрнашади.

Олим ҳар бир масаланинг аниқ ва ишонарли далиллар орқали ечади. Асоссиз умумий гаплар илм моҳиятига зид. Археолог қазув орқали далил қидиради.

Аҳмадали Асқаров ўша авлиё дафн этилган деб ҳисобланган жойни синчиклаб текшириб, унинг маркази ва атрофини аниқлади. Шундан сўнг илмий гуруҳ ишига жалб қилинган ишчиларга кўрсатилган жойларни ковлашни буюрди. Ишчилар курак ва кетмонлар билан ишга киришдилар.

Археологлар дафналарни қазимоққа моҳирдир. Улар бутун-бутун мозорларни очганлар. Уларда бор ҳамма нарсани бир – бир текширганлар. Қазувда қўлга киритилган топилмаларга суяниб минг йиллик тарихга оид тафсилотларни аниқлаганлар.

Археолог учун нима деган гап ҳалиги дафна деб ҳисобланган жойни очмоқ. Бу муқаддас жойнинг моҳиятини аниқлаш улар учун ҳеч гап.

Ковлаш қизгин тус олди. Олимлар тинимсиз ишладилар. Аҳмадали Асқаров ўзи қазувни бошқариб турди. Жой очилаборди. Чуқур кенгая ва пасталаша кетди. Чуқурга навбатма-навбат тушаётган кавловчилар озмунча тупроқни

юқорига чиқармадилар. Чуқур бўйига чўзилган сари тепадаги тупроқ уюми баланд кўтарилмоқда. Шу аснода кечгача ишладилар. Аммо иш ҳали тугаганича йўқ.

— Эртага давом эттирамыз, — деди Аҳмадали Асқаров.

Археологлар одатига кўра, барча ишчилар иш жойидан узоққа кетмай шу ерда ўрнатилган хиргоҳлар (палаткалар)да дам олдилар.

Ёз тунлари қисқа ва шукуҳли. Тонг. Уфқда ҳали қуёш чиқмасданоқ унинг шуъалари осмон юзасини эгаллай бошлайди. Тонг белгиси бўлмиш субҳи козиб (ёлғон тонг)нинг умри қисқа. Тезда унинг ўрнини субҳи содиқ эгаллайди. Ҳақиқий тонг отади.

Археологлар ва уларнинг ёрдамчилари барвақт туриб, ювиниб, тараниб бўлгач, нонуштага ўлтирдилар. Эрталабки суҳбат асносида бир киши деди:

— Аҳмадали Асқарович, шу ишга киришганимиз беҳуда эмасмикин. Ҳар ҳолда бу ишимизнинг катта илмга алоқаси кам.

— Йўқ, — деди Аҳмадали Асқаров дарҳол ўзига хос қизғинлик билан — бу катта илмнинг асосий вазифаси. Ахир жаҳолатга қарши кураш, ижтимоий ёлғонни фош қилиб, уни маҳв этишнинг наҳотки катта илмга алоқаси бўлмаса? Сиз катта илмнинг нималигини биласизми ўзи?

— Биз қаёқдан билайлик, — деди ҳамсуҳбат истеҳзо билан, — фақат сизгина ҳамма нарсани биласиз.

— Бунақа хом гапларни қўйинг. Киноя ёки гинахонликнинг ўрни эмас, ҳозир. Биз бир гуруҳ балоҳўрларнинг сирини очиб, уларни элу-юрт олдида шарманда қилмоқ учун ишламоқдамиз. Соддадил ва ишонувчан омманинг кўзини очмоқ, бундай алдамчиларнинг

макрига учмаслик лозимлигини уларга уқдирмоқ мақсадида ишламоқдамиз.

— Бирдан ҳақиқатан ҳам бу ер ўша авлиёнинг дафн ўрни бўлиб чиқса, унда нима бўлади? — бўш келмади муҳолиф ва у жавоб кутиб Аҳмадали Асқаровга тикилди.

— Ундай бўлиши мумкин эмас, — деди кескин равишда Аҳмадали Асқаров. — Агар шундай бўлганда бу тўғрида овоза, бор гаплар алақачон маълум бўлар, авлоддан-авлодга ўтиб турган бўлар эди. Бу ерда бундан асар ҳам йўқ. Ана ҳозирги ковлаш натижаларидан кўриниб турибдики, барча юқори қатламлар яқин йилларга оид. Бу жойларга тупроқ уюла-уюла дўнглик пайдо бўлган. У бирор сирли обидани ўзида беркитган эмас. Археологиядан сал-пал хабари бор одам буни дарҳол сезади-ку. Сиз шу оддий бир нарсага ҳам диққат бермаганингизга ҳайронман.

Аҳмадали Асқаровнинг муҳолифи жим қолди. Лекин унинг авзоидан бу гаплар унга ортиқча таъсир кўрсатмагани сезилиб турар эди.

Ковлаш давом этмоқда. Археологлар ва уларнинг ёрдамчилари бир-икки кундан бери тинмай ишлайди. Чуқур пастлаша боради. Аммо ҳеч нарсадан дарак йўқ. Зиёратгоҳга ин қурган "шайх"лар алақачон жуфтакни ростлаган. Бу ўртада улардан из ҳам қолмади. Улар қишлоқларга ёйилишиб "муқаддас ер"ни оёқ-ости қилаётганлардан нолийди, ҳар хил миш-мишлар ёяди. Илм аҳлининг қилаётган иши дину иймонга зарарли деб гап тарқатади. Аҳоли ҳам бўлаётган ишга бефарқ эмас, улар ковлаш натижаларини кутади. Эҳтимол ҳақиқатан бу ер азиз-авлиёлардан бирининг дафнасидир? Ким билсин. Хуллас, археологларга қаршилар

ҳам, уларнинг тарафдорлари ҳам бўлаётган ишнинг натижасига мунтазирлар.

Кун пешиндан кейин қиздира бошлайди. Ковлашда иштирок этаётганлар навбатма-навбат пастга тушиб ишлайдилар. Баъзилар чарчаб ҳам қолди. Улар ҳеч нарса чиқмади-ку, энди ковлашни бас қилсак ҳам бўлар эди, деб ҳам қолди.

Аҳмадали Асқаров ўз ходимларига ишни охиригача етказмоқлик даркорлигини тушунтириб деди:

— Мана кўряписизми, устки қатламлар анча қалин. Аммо улар ҳаммаси бу ерга кейинги йилларда келтириб тўкилган тупроқдан иборат. Шунинг учун биз ҳеч бўлмаса, асл ўзак — ерга етгунча ковлашимиз керак. Агар бирор дафна бўлса ўшанда маълум бўлади.

Иш давом этади. Олимлар ва уларнинг ёрдамчилари тинмай ишлайдилар.

Атроф қишлоқларда гап-сўз кўпайгандан-кўпайди. "Шайх"лар фисқу фасодни авжига чиқармоқдалар.

Ниҳоят археологлар ўзаккача бўлган тупроқнинг ҳаммасини юқорига олдилар. Ўзак ер очилди. Дафналарни кўп очган археологлар охириги нуқтага яқинлашди. Ковлашлар натижасида ўзак ер бағридан топилган нарса бир кўҳна дарахт илдизи эди. Ҳеч қандай дафна бу ерда йўқ ва бўлмаган. Бу сохта мақбарада унинг устки қисмига бошқа ёқдан келтириб ўрнатилган мармар лавҳадан бўлак ҳеч нарса бўлмагани равшан кўриниб турар эди. Шундан сўнг ясама "шайх"лардан бири бу мақбаранинг тоши улар томонидан бошқа ердан олиб келинганми, ўша мармар тош лавҳа сохта мозор устига ўрнатилган эканини, бу жойнинг қалбаки зиёратгоҳлигини бўйнига олди, ўзларининг алдамчиликларига иқрор бўлди.

Чунки ёлгон тўла фош этилган эди. Бу гап тезда ҳаммага етиб борди. Матбуотда эълон қилинди. Товламачи фирибгарлар учун сичқон ини минг танга бўлиб қолди. Улар қамалгани ёки жазолангани йўқ, таъқибга учраган ҳам эмаслар. Аммо элу-юрт олдида шармандаю-шармисор бўлмоқнинг ўзи энг қаттиқ жазо эмасми!

Энг муҳими фан жаҳолатни енгди. Соддадил кишиларнинг кўзи анча очилди. Улар пулпараст аддамчиларнинг тузоғига илинмоқдан сақланадиган бўлдилар.

Мен бу воқеани қисқача баён қилдим. Ҳаётда бу иш осонликча битмаган. Манфаатпараст балохўрлар одамларни адабгина қолмай, "Боғи замон" давлат хўжалиги бошлиқларини ҳам ўз домларига тортганлар, хўжаликнинг бир гектарга яқин ерини эгаллаб олганлар. Йўқ, дафнанинг устига бошқа жойдан келтирилган мрамар тошни ўрнатганлар. Бу жойни Бандикушод отанинг мақбараси деб эълон қилганлар, усталарни, одамларни адаб ишлатганлар, мақбара ва гумбаз бино қилиб, зиёратчиларни жалб этиш ва уларни шилиш билан машғул бўлганлар.

Бу ёлгончиликни фош этмоқ учун археологлар астойдил курашди. Фирибгарларнинг сиру асрорини очиб ташлади. Ёлгон тор-мор бўлди, ҳақиқат, илм устун чиқди.⁵

Ўз. ФА ПРЕЗИДИУМИ

1987 йилдан бошлаб академик Аҳмадали Асқаров Ўзбекистон Фанлар Академияси Президиумида ишлай бошлади. Унинг ўша вақтда эгаллаган лавозими ЎзФА тарих,

⁵ Маълумот олиш учун қаранг: А.Асқаров, А.Муҳаммаджонов "Банди Кушод ота сирлари". Т. "Фан", 1986 й.

тилшунослик ва адабиётшунослик бўлимининг академик – секретари деб аталар эди. Бу бўлимга ўз вақтида Ойбек, Гафур Гулом, Рашид Набиев, Воҳид Зоҳидов каби Ўзбекистон фанининг кўзга кўринган арбоблари бошчилик қилганлар. Энди бу вазифанинг ижроси академик Аҳмадали Асқаровга юкланди. Албатта ўшандай мўътабар олимларнинг раҳбарлик ишларини давом эттирмақ ҳар қимга ҳам ишониб топширилмайди. Бу ишонч энди академик Аҳмадали Асқаровга кўрсатилган. Буни қадрлаш керак, шу ишончни меҳнат билан оқламоқ даркор.

Аmmo ҳар бир нарсанинг икки томони бор. Археолог олим дашту чўлларда, дала-тузларда ишлайди. У ер ковлаб асрлар қаърига кириб боради. Ҳар ҳовуч олинган тупроқдан узоқ ўтмишнинг изларини топади, ота-боболарининг узоқ ўтмишдаги ҳаёти, меҳнати, ижоди билан бизни таништиради. Археолог олим ҳам жисмоний, ҳам ақлий меҳнат билан банд. У чанга ботган, бир неча кундан бери чўмилмаган, дала қозонида қайнаган овқат билан қаноатланади. Лекин у ҳамиша очиқ ҳавода, бепоён далалар бағрида. У фақат меҳнат ва ижод шуури билан яшайди. Идорадаги иш эса қоғоз, телефон, машинка ва компьютер галваси, мажлисбозлик, бир поғона юқори турувчи амалдорнинг қовоғи, унинг ёзмоқни буюрган ҳужжатининг ўз вақтида ёзилмоғи ёки ёзилмаганига муносабати, танбеҳлар, ҳатто дўқ (зардали равишда) каби кўринишлардан иборат.

Шунинг учун бу янги лавозим археолог олим Аҳмадали Асқаровга маъқул бўлдимми ёки бўлмадимми, буни айта олмайман. Лекин уни академик-секретар бўлиб ишлаган пайтида турли кайфиятларда кўрганман. Улар орасида шодон кайфият кам бўлган.

Бир куни мен эрталаб барвақт хизмат юмуши билан ўзФА Президиумига академик-секретарь Аҳмадали Асқаровичнинг ҳузурига келдим. У ўз хонасида ёлғиз ўлтирибди. Кайфият нохуш. Саломлашдик. Бир оз уёқ-буёқдан сўзлашдик. Аммо асосий гапга ўтганимизча йўқ. Шунда Аҳмадали Асқарович менга ҳозиргина бўлиб ўтган ёқимсиз бир воқеани айтиб берди.

Одатдагидек, у ўз иш жойига вақтида келган. Ҳали кўп хоналардаги хизматчилар ишга келиб улгуришмаган. Иморат деярли бўш. Фақат кўча эшик олдидаги навбатчи ўз ўрнида. Аҳмадали Асқаров учинчи қаватдаги ўз хонасига кириб иш столига ўтиради. У ишга оид қоғозларни бирин-кетин кўра бошлади.

Шу вақт эшик очилиб, хонага бир йигит кириб келади. Кирган киши саломлашмайди, ғазабли. У хонанинг ўртасида тик турганича академик-секретарни ҳақоратлайди. Курақда турмайдиган гапларни гапиради. Бақириб-чақириб дўқ уради. Олимнинг бошига таҳликали кунлар солажагини айтиб, пўписа қилади. Шу йўсинда ичидаги барча сассиқ ҳавони бўшатадию, қандай шиддат билан кирган бўлса, шундай шиддат билан хонадан чиқиб, йўқ бўлади.

Аҳмадали Асқаров бундай ёвузлик ва босқинчиликдан ҳангу-манг бўлиб қолган, ҳатто бу кимсанинг қилиғи ва ҳақоратларига жавоб қилмоқни ҳам улгурмаган. У бир оз фурсатдан сўнг сал эсини йиғиб олиб, навбатчига телефон қилади ва шундай-шундай киши чиқдими, деб сўрайди. Навбатчи, аллақачон чиқиб кетган, деб жавоб беради.

Шундан кўп ўтмай мен келган эканман.

Мен олимнинг ич-ичидан эзилиб ўлтирганини пайқаб турибман. Лекин одатдаги юпатувчи ҳавойи гапларни гапириш ўрни эмас.

Маълум бўлишича, яқинда Фанлар академиясида бир муҳим масалада йиғилиш бўлиб ўтган. Бу йиғилиш натижалари ўша келган кишининг яқинларидан бирига ёқмаган. Чунки у кутган натижа амалга ошмаган. Шундан ғазабланган бу шахс ўша йиғилиш қарорига Асқаров сабабчи деб билиб, унинг ҳузурига келган, ўшандай беадабликни намоёйиш этиб, сўнг ғойиб бўлган.

Мен ҳам бу ёқимсиз воқеадан нохуш бўлдим.

Шундай катта олим қандай доирада, муҳитда, кимлар билан бирга ишлаётганини тасаввур қилдим. Киши элим деб, юртим деб куйиб ёнса-ю, жонини жабборга бериб фан ривожини учун хизмат қилса-ю оқибатда алақандай тубанлар ҳақоратига мубтало бўлса, бунга қандай қилиб тоқат қилмоқ мумкин!

Мен ўша куни Аҳмадали Асқаровни бошқача шароитда ҳам учратдим. У эрталабки кўнгилисизликни вазминлик, сиполик билан, чидам ва мардлик билан енгган эди. У ўшандақа пасткашлар даражасига тушмади, улуғсифатлик, очиқ чеҳра, хушмуомалалигини қанда қилмайди.

Бундай нохушликлар идора хизмати асносида кам учрайдими.

Бўлиб тонгдан оқшомгача қийлу қол,
Юзингга етиб ҳар замон юз малол.

(Навоий)

Маъноси: Тонгдан то оқшомгача одамлар билан гаплашиб муомалада бўласан, шундан ҳар дақиқа юзингга юз малол, беҳузурлик етиб туради.

Мадомийки, Навоийдек улуғ давлат арбоби эртадан кечгача ҳар дам юзига юз малол етмоғига учраб турган бўлса, бошқаларнинг ҳоли қандай кечмоғи мумкин? Буни тасаввур қилмоқ қийин эмас.

МАСЛАҲАТЛИ ИШ ТАРҚАМАС

Ўзбекистон Фанлар академиясининг раҳбарияти таркибида тарих, тилшунослик ва адабиётшунослик бўлимининг бошлиғи — академик-секретарь лавозимида Аҳмадали Асқаров 1987 йилдан то 1998 йилгача ишлади. Бу орада 1991 йилдан 1995 йил охиригача тарих институтига директорлик ҳам қилди.

Мен ЎзФА Қўлёзмалар институтида 1979 йилдан то 1998 йилгача (то институт фаолияти тўхтагунга қадар) 19 йил давомида директор бўлиб ишлаганман. Шу муносабат билан ЎзФА тарих, тилшунослик ва адабиётшунослик бўлими академик-секретарлари билан хизматдош бўлганман, уларнинг раҳбарлиги остида иш олиб борганман.

Бир куни А.А.Асқаров менга телефон қилиб, институтга келишини, институт олимлари билан учрашиб, муҳим масала бўйича фикр алмашишини айтди. Келишилган вақтда у киши етиб келди. Ҳамма йиғилган. Масала — Қўлёзмалар институти билан Шарқшунослик институтини бирлаштириш, тўғрироғи қўлёзмалар институтини ёпиш тўғрисида экан.

Академик-секретарнинг сўзига қараганда, ўша йиллари (1990—1992) ЎзФА Президиумида шу масала кўтарилган. Шунда академия раҳбариятида маслаҳат бўлибдики, бу

тўғрида Қўлёзмалар институти жамоасининг фикрини билмоқ керак. Агар жамоанинг кўпчилиги буни маъқулласа, амалга оширайлик, бўлмаса — бу иш бўлсин. Шунда академик — секретарга институтга бориб у ердаги олимлар билан шу ҳақда маслаҳатлашиш топширилган.

Қўлёзмалар институтининг иккинчи қаватдаги йиғилишлар ўтказиладиган хона одамга лиқ тўла, ҳамма ҳаяжонда. Кун тартиби ҳали эълон қилинмаган, лекин масала ҳаммага маълум.

Мен йиғилишни очиб кун тартибини эълон қилдим. Биринчи бўлиб ўз фикримни билдирдим.

Шарқшунослик институтида кўп қўлёзма ва тошбосма китоблар бор. Қўлёзмалар институтида ҳам шундай. Аммо илмий тадқиқотлар йўналиши бир-биридан фарқли. Иккала институт бир-бирини такрорламайди, аксинча тўлдиради. Шарқшунослик институтида аниқ фанлар, фалсафага оид қўлёзмалар манбалар кўпроқ тадқиқ этилади. Масалан, Абу Али ибн Сино асарлари, тиб илмига оид қўлёзма манбалар, Абу Райҳон Беруний, Улуғбек асарлари, астрономияга оид китоблар, Форобий асарлари, фалсафага оид тадқиқотлар ва ҳ.к.

Қўлёзмалар институти ўзбек адабиёти ва адабий манбашунослиги бўйича илмий марказ сифатида шакланган. Бу ерда Алишер Навоий, Бобур, Машраб, Нодира, Огаҳий, Муқимий, Фурқат, Аваз Ўтар ўғли, Ҳамза Ҳакимзода ва бошқа ўзбек адабиётининг йирик арбобларининг ижодий меросига оид илмий манбалар тадқиқ этилади.

Яна ўзбек адабиётига оид қадимий манбалар турк-руний битиклари, эски уйғур ёзуви, сўғд ёзувидаги ёдгорликлар ҳам шу ерда ўрганилмоқда.

Ҳозирги замон ўзбек адабиёти намоёндаларининг архивлари ҳам шу ерда жамланган. Улар ҳам илмий истифодага киритилмоқда.

Яна ҳеч муболағасиз айтиш мумкинки, Қўлёзмалар институти Навоийшунослик билан шуғулланувчи илмий марказга айланиб бормоқда. Бу институтда Навоий асарларининг илмий танқидий матнлари, Навоий асарларининг қўлёзмалари ва тошбосма китоблари каталоги тузилади ва нашр этилади, Навоий асарлари босмага тайёрланади, Навоий асарлари учун луғатлар тузилади.

Шунинг учун Қўлёзмалар институти билан Шарқшунослик институтини икки мустақил илмий марказ сифатида қарамоқ керак. Уларнинг фаолиятини янада кенгайтирмоқ зарур.

Сўнг институт олимлари бирин-кетин сўзга чиқдилар.

Улар бу фикрларни қувватлаб гапирдилар. Сўзга чиққанлардан биттаси ҳам бу иккала бир-биридан боғлиқ бўлмаган илмий идораларни бирлаштирмоқ фикрини маъқулламадилар, аксинча, унга кескин қарши чиқдилар.

Аҳмадали Асқаров бу узоқ давом этган тўлқинли йиғилишда барча гапирганларнинг сўзларини диққат билан тинглади. Биронтасига босим ё тазйиқ кўрсатгани йўқ. Унга юклатилган вазифа кўпчиликнинг фикрини билмоқ эди. Шу вазифани адо этди.

Музокара якунланиши олдидан А.Асқаров сўз олди. У тахминан қуйидагиларни билдирди:

Умумий йиғинда иштирок этган олимлар қўйилган масала бўйича ўз фикрини ошқора изҳор этди. Бунинг учун уларга раҳмат. Унга топширилган вазифа ана шу фикрларни билмоқ эди. Энди аёнки, институт олимларидан биронтаси

ҳам Шарқшунослик ва Қўлёзмалар институтини бирлаштириш тарафдори эмас.

— Бас, шундай экан, — деб хулоса қилди А.Асқаров — шу иккала институтни бирлаштириш тўғрисидаги масала кун тартибидан олиб ташланади. Бу масала ёпилди. Агар мен бўлимни бошқаришда давом этар эканман, ҳеч қачон бу ишга йўл қўймайман. Чунки кўпчиликнинг фикри шундай. Ҳаммангиз шуни билингиз ва хотиржам ўз ишларингизни олиб борингиз.

Мажлис аҳли Аҳмадали Асқаровнинг сўзларини қарсақлар билан қарши олди.

Унинг йиғилишга келиш олдидан бу масалага қандай муносабатда бўлгани менга маълум эмас. Аммо Қўлёзмалар институти жамоасининг яқдиллик билан билдирган фикрини у диққат билан тинглади, уни инобатга олди ва шунинг асосида бир қатъий қарорга келди ҳамда ўз қарорини очиқ-ойдин эълон қилди.

Ҳақиқий раҳбар шундай бўлмоғи керак. У ҳамиша кўпчилик билан бамаслаҳат иш тутмоғи, одамларнинг раъйи ва ихтиёри билан ҳисоблашмоғи, унга мос ва хос бир қарорга келмоғи лозим.

Дарҳақиқат маслаҳатли иш тарқамас.

Фақат 1998 йили сентябрь ойида (Аҳмадали Асқаров бу вақтда бўлим бошлиғи вазифадан четлатилган эди) иш бошида бўлган ЎзФА раҳбарлари Қўлёзмалар институтининг фаолиятини тўхтатди. Бу институт мулкини, унда ишлаётган илмий ходимларни Шарқшунослик, Тил ва адабиёт, Тарих институтлари, Адабиёт музейига ва олимлар уйига улашдилар. Бу ишдан Ўзбекистон фанига қанчалик фойда етгани менга маълум эмас.

ОВОРАГАРЧИЛИК

Қўлёзмалар институтида ишлаб юрган кезларим. Бир куни Ўзбекистон Вазирлар Маъкамасида йиғилиш бўлди. Унда шундай топшириқ бўлдики, илмий ходимлар Амир Темур фаолиятига оид бир неча сюжетлар берсин. Улар обрўли манбалардан олинган бўлсин. Шу сюжетлар асосида рассомлар суврат чизади, бу суврат эса кўргазмага қўйилади.

Қўлёзма китоблар устида бир умр ишлаб келаётган илмий ходим учун бу вазифа унчалик оғир эмас.

Шунинг учун мен ўша мажлис тугамасиданоқ, буюк соҳибқирон фаолиятига оид хаёлимга келган уч-тўртта сюжетни ёзиб, дарҳол рассомлар бошлиғига топширдим. У баланд бўйли, қора соқоли кўкрагига тушган, хушрўй, очиқ чеҳрали киши эди. Рассом раҳмат айтиб, сюжетлар ёзилган қоғозларни қўлимдан олди. Менинг бу вазифани тез бажарганимга сабаб-кейин идоралардаги кўп сонли ходимлар вазифа ижросини текширмоққа киришганларида юз берадиган кўнгилсизликлардан қутулмоқ эди. Аммо натижа тамомила бошқача бўлиб чиқди.

Орадан бир неча кун ўтгач, ЎзФА Президиумининг тарих, тилшунослик ва адабиётшунослик бўлимида академик-секретарь А.А.Асқаров йиғилиш ўтказди. Масала Амир Темур юбилеи учун чизиладиган расмларга сюжетлар тавсия қилиш. Мен бу сюжетларни топширганимни айтдим. Энди бошқа институтларнинг илмий ходимлари ҳам топширсалар иш битарди. Аммо бу гап ҳеч қандай таъсир кўрсатмади. Сюжетларни ёзиб бўлимга топширмоқ буюрилди. Хўб, бир-икки кун ичида ўша сюжетларни қайта

ёзиб келтирдим. Бошқалар ҳам топширган экан. Бўлимда бу сюжетлар муҳокама этиб тасдиқланди.

Вазифа адо этилди, деган фикр билан енгиллик ҳис этиб тарқалдик. Орадан уч-тўрт кун ўтди. Бир куни Қўлёзмалар институтида ўз иш хонамда эдим, телефон жириглаб қолди. Дарҳол гўшакни қўлга олдим:

– Қўлёзмалар институти. Қаюмов. Салом-алайкум.

– Ваалайкум-ассалом. Мен Асқаров. Ҳозир ҳузурингизга бораман.

– Мен Президиумга борақолай. Сиз овора бўлиб юрманг.

– Йўқ ўзим бораман. Бу ерда ҳеч тоқат кўтармайдиган ишлар бўляпти.

– Тинчликми ўзи?

– Яна ўша расмлар учун ёзиладиган сюжетлар масаласи. Юқоридан академия бошлиғига телефон бўлибдики, илмий ходимлар ҳануз сюжетларни бермаган деб. Мен кулдим.

– Ахир бир марта рассомнинг ўзига топширилган, ўша мажлиснинг ўзидаёқ. Иккинчи маротаба ўзингиз ўтказган бўлим йиғилишида. Яна нима керак уларга?!

– Бошлиғимиз шу бугун сюжетларни менга олиб келиб топширинг деди. Бошқа гап йўқ.

– Хўб, бажарамиз.

Мен дарҳол машинисткани чақирдим. Машинкани директор хонасига кўтариб олиб кирдик. Ўша сюжетларни айтиб турибман, машинистка уларни ёзмоқда. Энди тугатгач, Аҳмадали Асқаров биз ишлаётган хонага кириб келди. Биз саломлашдик. У киши бизни ишлаётганимизни кўриб мамнун бўлди. Лекин, кайфияти нохуш, кўнгли ғаш эди. Биз унга кўчириб ёзилган нусхаларни кўрсатдик. У киши ўқий

бошлади. Биз ишни давом эттирдик. Ярим соатча вақт ўтди. Ҳамма сюжетлар деярли бошқатдан (3 марта) ёзилиб, оққа кўчирилиб академик – секретарга топширилди.

Аҳмадали Асқаров энди ЎзФА Президиумига қайтиб бориб бошқа институтлардан келган сюжетларни ҳам олиб, ҳаммасини бошлиққа шу бугун топширмоғи керак.

Мен меҳмонни кузатиб кўчада чиқдим. Йўлда Аҳмадали Асқарович ҳасрат ила деди:

– Ҳаммаси аллақачон тайёрлаб берилган десам, бошлиқ «ҳозир менга келтиринг», дейди. Ҳеч тушунтириб бўлмайди. Ўчакишгандай нусхалари ҳам қолмаган экан. Раҳмат. Буни тайёрлаб бердинглар. Бошлиқнинг таънасидан қутиладиган бўлдим. Хайрлашгач, мен институтга қайтдим. Бу воқеа менга нашъа қилди.

Археолог олимнинг ҳар бир қадами ўлкамиз қадимий тарихининг бир лавҳасини очади. Унинг ҳам ақлий, ҳам жисмоний меҳнатининг самараси фан тараққиётининг моҳияти. Шундай олимни қаёқдаги ўз ишига бепарво кимсаларнинг боқи-беғамлиги туфайли югуртириш ва изтироб чекишга мажбур қилиш инсофданми.

Бу воқеанинг хотимаси ҳам ҳангомаомуз бўлди. Биз тавсия этган сюжетлар асосида рассомлар сувратлар солди. Уларнинг кўرғазмаси бўлди. Бизни кўрғазмага таклиф қилдилар. Мен ёзиб берган сюжетлар орасида Амир Темурнинг машҳур шоир Ҳофиз Шерозий билан учрашуви ва улар ўртасида бўлиб ўтган суҳбат тўғрисидаги сюжет ҳам бор эди.

Агар он туркий Шерозий бадаст орад дил моро,
Бахоли ҳиндуяш бахшам Самарқанду Бухороро. –
деб ёзган шоир.

Таржимаси:

Агар кўнглимни шод этса ўшал Шероз жонони,
Қора холига бахш этгум Самарқанду Бухорони.

Шоир Ҳофизнинг бу шеърини ўқигач, Соҳибқирон унга танбеҳ қилиб деган эмиш:

— Самарқанд ва Бухоро менинг мамлакатимнинг улуф шаҳарлари. Уларни обод қилмоқ учун мен қанча ҳаракат қилмоқдаман. Сен эса менинг шундай шаҳарларимни алақандай Шероз гўзалининг қора холига бермоқчи бўлибсан? Бу қандай гап!

Шоирнинг кийимлари юпун, ўзи ҳам ночор аҳволда эди. Соҳибқироннинг сўзларини эшитган Ҳофиз унга бундай жавоб берган эмиш:

— Эй, адолатпаноҳ улуф соҳибқирон, кўриб турибсиз-ку сахий бўлганимдан ўзим шундай аянч аҳволга тушиб қолганман.

Амир Темурга бундай ҳозиржавоблик ёқиб тушган. У ғазабдан тушиб, кулиб юборган, сўнг шоирга кўп эҳсонлар бериб кузатиб қўйган эмиш.

Рассом ана шу сюжет асосида суврат солган. Бу сувратда улуғвор соҳибқирон қаршисида устбоши юпун, озгин бир чол турар эди. Чолнинг оқ соқоли киндигигача тушган. Тўзиган ва таралмаган бу узун соқол шоирни бир масхарабозга айлантириб қўйган. Менга шундай туюлди.

— Ҳофизнинг кўриниши, айниқса, унинг ғоят узун соқоли ҳақиқат ва эстетикадан узоқ. Буни сал тuzатилса тузук, — дедим мен.

Шу вақт атрофдан бир қаттиқ овоз эшитилди:

– Ҳеч қандай тузатиш керак эмас. Мен ҳеч нарса қилмайман.

Мен овоз келган томонга қарадим. Шундайгина ёнимда ўша сувратдаги шоир сингари ночор кўринишли бир ўрта бўйли, озғин юзли йигит қовоғини солиб турар эди. Аммо унинг узун соқоли йўқ. Аммо авзоъи бузуқ, жангга тайёр жўжаҳўроздек ҳурпайган.

– Асар сизники, – дедим унга осойишта. – Нима ҳоҳласангиз, шундай чизасиз. Биздан фикр сўрадилар, айтдик. Уни қабул қилмоқ ёки рад этмоқ ихтиёрингизда.

Менинг бу рассом билан тортишувга ҳеч иштиёқим йўқ эди. Рассом буни сизди шекилли жимиб қолди. У тинчиб ўзига келгач, мен унга эмас, балки ёнимда турганларга бир гап айтдим.

– Шарқ шеъриятида бу масала бўйича ўрнашиб қолган бир фикр бор. У Ҳофиз давридан анча кейин Мирзо Абдулқодир Бедил айтган байт:

Одаму меш чи маъни дорад,

Ин қадар реш чи маъни дорад.

Маъноси: Одам билан қўйнинг ўртасида қандай фарқ бор. Бу қадар соқолнинг кимга кераги бор?

Бу ҳангома хулосасига охириги қўшимча. Айтилганлардан кўриниб турибдики, илмий ходимлар сюжетлар таклиф қилмаса, ғоялар бермаса, ҳеч қандай сувратлар ҳам чизилмас, кўрғазма ҳам бўлмас эди.

Бу ишларнинг ҳаммаси амалга ошгач, рассомларга чизган сувратлари учун керакли миқдорда ҳақ тўланди. Сюжетларни танлаб берган илмий ходимларга эса ҳеч нарса тўланмади. Бу тўғридаги эслатишларга ҳеч ким парво ҳам

қилмади. Гоҳо хаёлимдан ўтадики, сюжетларни қайта-қайта йиғиш учун академик-секретарни зир югуртирган Академия бошлиғи ўз ходимларининг ҳақ-ҳуқуқини ҳимоя қилишга ҳам шунчалик зўр берганида, эҳтимол аҳвол бошқачароқ бўлармиди.

ИЖТИМОИЙ АРБОБ

Ислом Каримов раҳбарлиги остида Ўзбекистон ўн икки йилдирки дадил одимлаб, ўзининг иқтисодий, сиёсий, маданий салоҳиятини йилдан-йилга юксалтирмоқда.

Академик Аҳмадали Асқаров ҳам кўп минглаб фаоллар қатори Ўзбекистон истиқлолини авайлаб асраш, уни мустаҳкамлаш, мамлакатда ижтимоий барқарорликни кучайтириш соҳасида хизмат қилиб келмоқда.

А.А.Асқаровнинг сиёсий фаолияти эҳтимол бошқа бир асарга мавзу бўлар. Лекин унинг Олий Совет кўмити раиси сифатидаги фаолияти тўғрисида бир-икки лавҳаларни келтириб ўтаман.

Бир куни кўмита мажлисида Ўзбекистон Республикасининг янги мадҳия матни ва мусиқасини яратиш масаласи кўрилди. Мажлис раиси А.А.Асқаров мадҳиянинг янги матнини яратиш масаласи тезда ҳал бўлди. Янги шеърый матн яратмоқ учун танлов эълон қилиш тўғрисида қарор қабул қилинди.

Мадҳия мусиқаси бўйича эса тортишувлар бошланди. Баъзилар «мусиқа эскирган, унда миллий оҳанглар етарли эмас», деган фикр билдирди. Баъзилар бу фикрга эътироз билдирди. Мен ҳам шулар қаторида эдим. Дедимки, бу мусиқа жарангдор, таъсирчан кучга эга, мадҳия мусиқаси учун хос бўлган барча сифатлар унда бор. Шунинг учун

мадҳия мусиҳасини янгилаш керак эмас. У шунча йилдан бери янграйди ва кўпчиликка маъқул.

— Йўқ, — деди баъзи бировлар, — бу муסיқа эскирган. У янги давр талабига жавоб беролмайди.

— Марсельеза ҳам эскирганми? — дедим мен. — Неча йиллардан бери у чалиниб келинади.

Ҳақиқий санъат асари ҳеч қачон эскирмайди. Ўзбекистон мадҳиясининг муסיқаси ҳам ҳақиқий санъат асаридир. Тортишув анча чўзилди. Мен муסיқани қўлимдан келганича ҳимоя қилдим. Аҳмадали Асқаров эса ўша йиғинда, гарчи мени ёқлаб сўзлаган бўлса-да, негадир қатъиятлик кўрсатмади, иккиланди. Уни бу ҳолатда мен биринчи бор кузатишим эди. Ўша йиғилишда муסיқа муаллифи бастакор Мутал Бурҳонов ҳам бор экан. Мен у кишининг йиғинда борлигини билмаган эдим. Бу эскартмани қилишдан мақсадим эски дўстим муҳтарам бастакорни эмас, унинг гўзал асарини ёқлаб чиқгунимни таъкидлаш эди. Охири йиғилиш қатнашчилари кўпчилик овоз билан муסיқасини янгилаш мақсадида танлов эълон қилиш керак деган тўхтамга келдилар. Табиийки, мен бу фикрга қўшилмадим. Йиғилиш тугагач, иморатнинг кўча эшиги олдида икки-уч киши гаплашиб турган эдик, ёнимизда ўша йиғинда қатнашган ёш ижодкорлардан бир гуруҳи ўтиб қолди. Улардан бири ёш шоира менга яқинлашди ва табассум билан саломлашиб:

— Кечирасиз, домулла, гоҳо иш асносида шундай ҳам бўлади — деб узр сўрагандек бўлиб ўтиб кетди...

Дам урма Навойки, чаманда бир гуле

Билмас заман фиғонини булбул навосидан

(Навой)

Орадан бир мунча вақт ўтди. Газеталарда мадҳиянинг сўзига танлов эълон қилинди. Аммо мусиқага танлов эълон қилилмади. Демак, ҳал қилувчи мавқедаги раҳбарлар мусиқани сақлаш қарорига келганлар.

Мана ҳозир ҳам мустақил Ўзбекистон Республикасининг мадҳияси янги шеър билан (шеър муаллифи Абдулла Орипов) Мутал Бурҳонов яратган ўша улугвор ва нафис, жарангдор ва гўзал оҳангларда янграйди.

Орадан анча йил ўтди. Яқинда биз Аҳмадали Асқарович билан суҳбатлашиб ўлтириб, ўша мажлис ва мадҳия мусиқаси тўғрисидаги тортишувларни эсладик.

Шунда Аҳмадали Асқарович менга деди:

– Ўша мажлисда мен сизнинг мадҳия мусиқасини сақлаш тўғрисидаги фикрингизни қатъийлик билан қувватлашга мойил эдим. Аммо йиғилиш қатнашчиларининг кўпчилиги бу музикани янгилаш тарафдорлари бўлиб чиқдилар.

Мен мажлис раиси сифатида кўпчиликка босим кўрсатмоқни журъат қилмадим. Чунки, ўша йилларда эндигина униб чиқаётган демократия кўринишларига босим қилмадим. Натижада кўпчилик овоз билан мадҳия мусиқасини янгилаш кераклиги тўғрисида фикр қабул қилинди.

– Хайриятки, бу йиғилиш маслаҳат йиғилиш бўлган. Натижада ҳаёт барибир тўғри йўлни кўрсатди ва мадҳия мусиқаси сақланиб қолди, – деб жавоб қилдим.

Қарангки, йиғилишни бошқарган раис ўзи мақбул кўрмаган бўлсада, кўпчиликнинг раъйини қайтармаган экан.

Дарҳақиқат, ўша йиллар энди демократияга ўрганиб келаётган вақтимиз эди. Бу жараён осон эмаслиги шундан ҳам кўриниб турибди.

ТУРКИСТОН САФАРИ

Аҳмадали Асқарович бир куни менга дедик, «Туркиядан бир тарихшунос олим Ўзбекистонга келган. У «Буюк Ипак йўли» йўналиши бўйича сафар қилган илмий экспедициянинг иштирокчиси экан. Тошкентда бир неча кун турмоқчи. Яна Туркистон шаҳарига бориб Аҳмад Яссавий зиёратгоҳини ҳам кўрмоқчи. Агар имкониятингиз тақозо этса, Шарқшунослик институтининг директори Асомиддин Ўринбоев билан ўша меҳмонга ҳамроҳ бўлиб Туркистонга бориб келсангиз». Мен мамнуният билан рози бўлдим. Чунки ўзим ҳам анчадан бери Туркистон шаҳарига бормоқ, Аҳмад Яссавий оромгоҳини зиёрат қилмоққа иштиёқман эдим.

Шундай қилиб, Туркистон сафарига отландик. Асли Туркистон шаҳаридан бўлган ҳамкасбимиз филология фанлари номзоди Фаффор Мўминовга бу тўғрида айтган эдим, у бизга қўшиб ўз ўғлини ҳам юборадиган ва Туркистондаги қариндошларига бу ҳақда хабар берадиган бўлди.

Транспорт билан Аҳмадали Асқарович таъминлади. Биз эрталаб Тошкентдаги "Ўзбекистон" меҳмонхонасидан тўрт киши бир "Волга"да "Туркистон қайдасан" деб йўлга чиқдик.

Ҳаво очиқ. Гарчи ёз куни бўлса-да, қуёш унчалик қиздирмайди. Қозоғистон ерига қадам босдик. Машина

Жанубий Қозоғистон вилояти ерларидан елиб боради. Радиодан Юлдуз Усмонованинг қўшиқлари янграйди. Шуҳратли ўзбек хонандаси ўша вақтда энди танилиб келаётган ва кўпларнинг қалбини мафтун этган эди. Атрофдаги манзара кўп дилрабо. Узоқларда Арис дарёси сокин жилоланади. Йўл, экинзорлар, боғ-роғлар оралаб чўзилган. Соф ҳаводан енгил нафас оласан киши. Бу ерларнинг сўлимлиги Фарғона водийсини эслатади. Мен бу жойлардан поездда ўтганман. Бир-икки бор Иссиқкўл томонга борганда ҳам Жанубий Қозоғистондаги обод қишлоқлардан ўтган эдим. Энди эса атрофдаги гўзал табиатни мириқиб томоша қиламан. Бу обод ерлар, чексиз далалар, боғлар ҳуснига тўйиб боқаман. Кўнгилни енгил хуш кайфият қоплайди.

Ҳамроҳим Асомиддин Ўринбоев камгап одам. У киши таффакурга фарқ. Ёш йигит эса дилбар қўшиқларни тинглайди.

Турк меҳмонимиз эса сергап, майда-чуйда нарсаларга диққат қилувчи, ҳамроҳларининг ҳолати, кайфиятига унча қизиқмайдиган киши чиқди. У гоҳо меҳмонхонадаги айрим камчиликлардан нолийди. Жумрақдан сув томчилаб турармиш. Овқатхонада официантка тез хизмат кўрсатмас эмиш. Сартарошхонада навбат кутмоққа тўғри келармиш ва ҳ.к. Э-ҳе бу одам билан кун бирга бўлмоққа тўғри келади-я!

Туркистон шаҳрига етиб келганимизда қоқ пешин эди. Бизга махсус белгиланган ёш йигит ҳаммамизни тўғри қариндошларининг ҳовлисига олиб келди. Улар катта хонада дастурхон тузиб кутишаётган экан.

Икки юз элик километрга яқин йўл босиб келгач, бир пиёла чой ичиб сал нафасини ростлаб, сўнг шаҳар сайрига

чиқмоқчи бўлдик. Шунда ҳалиги меҳмон яна бир қилиқ кўрсатди.

— Сизлар бу ерда чой ичиб дам олинглар. Мен ўзим шаҳарни сайр этаман. Яссавий мақбарасини ҳам бориб кўраман, — деди у.

Унга оддий ҳақиқатни тушунтирмоққа тўғри келди. Мезбонлар ҳурмат юзасидан меҳмонларни кутмоқда. Уларнинг раъйига қарамоқ лозим. Сайрни бир неча минут олдин ё кейин бошламоқнинг фарқи йўқ. Энг муҳими кўнгилхушликни сақламоқ ва биргалиқда бамаслаҳат иш тутмоқ. Ҳар ҳолда у киши хорижий ўлкададир. Бу ўлка одамларининг одатларига ҳурмат билан қарамоқ даркор.

Дастурхон атрофида бир оз чой ичиб дам олгандан сўнг тўрталамиз Туркистон шаҳарига сайру томошага чиқдик.

Шаҳар кичик. Унинг энг асосий обидаси Аҳмад Яссавий оромгоҳи. Унинг ёнида яна бир мақбара бор. У Мирзо Улуғбекнинг қизи, Абулхайрхоннинг рафиқаси дафн этилган жой.

Сўнгра қадимий ҳаммом. Албатта ҳозир бу ҳаммом ишламайди. Аммо зиёратга келганлар уни кўриб чиқади.

Аҳмад Яссавий оромгоҳининг бутун ҳашамати ва файзи Амир Темур томонидан қурилган улкан ва маҳобатли мақбарада. Бу катта иншоот. Унинг жануб томонида баланд пештоқлар. Уларда араб ёзувида куфий хати билан битилган матнлар кўзга ташланади. Деворлари нақшли.

Мақбаранинг ичи ҳам катта бир қасрга ўхшаш. Турли йўлаклар, хоналар. ўртада каттагина майдон. Унинг марказида анчагина юқориликда баланд ва чуқур қозон ўрнатилган. Бу қозонга кичик бир зина орқали кўтарилмоқ мумкин. Барча келган кишилар зинага чиқиб қозонга қарайдилар. Сўнгра унга садақа ташлайдилар.

Мақбаранинг пештоқлари юксак. Гумбазлари кўкка қад кўтарган. Бу мақбарани зиёрат қилган киши улуғ тасаввуф шайхи Хожа Аҳмад Яссавийнинг ("қул Аҳмад") эл ўртасидаги баланд обрўйи ва кучли таъсиридан огоҳ бўлади. Бу таъсирнинг неча асрлар давомида ўчмагани, аксинча, авж олиб бораётганини ҳис этади.

Бегим мақбараси ва ҳаммом ҳам албатта диққатга сазовор. Бу обидалар ёнидаги майдонларда майда дўконлар ўрнашган. Уларда турли-туман совғалар сотилади.

Зиёратчиларнинг кети узилмайди. Сал наридаги йўлда автобуслар турна каби тизилган. Уларда Ўзбекистон, Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистондан меҳмонлар келган. Бу зиёратчилар узоқ йўл босиб шу кичиккина Туркистон шаҳарига келадилар. Бу ерни тўлдириб икки-уч кун яшайди. Кўплари озиқ-овқатларини ўзлари билан келтиради. Эҳтимол илиқ ёз тунлари шу автобусларда яшасалар ҳам керак. Чунки шаҳарда ўша вақтда бир кичик меҳмонхона бор эди, холос. Аммо барча зиёратчилар ўз зиёратларидан мамнун бўлиб қайтадилар.

Туркистон сафари менда унитилмас таассурот қолдирди. Шундай ажойиб манзилнинг ёнгинасида яшаб турганим ҳолда шунча вақтдан бери бу ерда бўлмаганимга афсус қилдим.

Биз кечга томон Туркистондан Тошкент сари йўлга чиқдик. Жадал йўл босиб ўша куни кечқурун Тошкентга етиб келдик.

Туркистон сафари менинг хотирамда чуқур ўрнашган. У менинг фикр дунём ва дунёқарашимга ўчмас изини қолдирган.

Лекин меҳмонимизнинг хатти-ҳаракати, феъли-хуйи, айрим қилиқлари сафар чоғида менга худди ош ичидаги курмақдай туюлди. Эҳтимол, бу одам ўз ихтисоси бўйича ва ўз мамлакатада маълум эътиборга эга бўлган кишидир. Лекин оддий турмуш икир-чикирларида бефарқлиги, гоҳо беандиша гаплар гапирмоғи, баъзи қилиқлари менга ёқинқирамади.

Бундай ёқимсизликларнинг ҳам ижобий натижаси бор. Навоий ёзадики, Луқмондан сўраганлар: Қандай қилиб сен шунчалар камол касб этгансен? Луқмон шундай жавоб берган экан:

Деди, дониш аҳлига айланмадим,
Биликни билур эдан ўрганмадим.
Жаҳон илми бу ким, менга ёд эрур,
Анга барча жаҳл аҳли устод эрур.
Неким қилди жоҳилки, эрди ёмон,
Тутиб акси топдим ёмондин Омон...

Маъноси: Деди: билимли кишилар билан бўлмадим, билимни билганлардан ўрганганим йўқ. Мен ўрганган жаҳон илмларини менга ўргатган, устодим барча жаҳл элидир. Жоҳилнинг қилган барча ёмон ишларининг тескарисини қилдим, шу билан ёмонликдан қутилиб қолдим.

Шундан хулоса қилиб айтаманки, агар бирор кишида нуқс сезсанг, унинг айбини юзига солиб изза қилиш керак эмас. Балки, ўша нуқснинг қанчалик нохуш эканини кўриб ўзингда шундай камчиликни такрорламасликка интилгин. Ўшанда ҳар хил хато ва янгилишувлардан қутиласан, камолот сари борасан, киши.

ТЎҒРИ СЎЗ ҚУЛОҚҚА ЁҚМАС

Аҳмадали Асқаровнинг кўп феъли-хуйи ўзгаларга ўхшамайди. Баъзилар "тилингни тий, тишинг синмасин" қабилида иш тутадилар. Эҳтимол ҳаётда шундай эҳтиёткорлик ҳам керақдир, ҳатто фойдалироқдир ҳам. Аммо билиб туриб, кўриб туриб оқни қора ёки қорани оқ демоқ керақми? Ёки, садқани сар, менга нима зарур ўзимга ташвиш орттириб деб индамай кетабериш ёки жим ўтира бериш тузукми? Ким қандай мулоҳаза қилса ихтиёри. Аммо Аҳмадали Асқарович ҳеч қачон бундай қилмайди. У ноҳақ гап гапирган одамга ноҳақ айтяпсиз, дейди. Ҳақ сўз айтган кишини қувватлайди. Кўнглида кири йўқ. Хаёлига келган гапни унинг ҳақ эканига ишонса, шартта айтади-қўяди. Бу бировга ёқадими-ёқмайдими у билан иши йўқ. Лекин орқаворатдан минғилаб юрмайди.

Бир куни Фанлар академиясида бир катта йиғилиш бўлди. Бу соҳанинг барча казо-казолари жам бўлган. Бошлиқ илмий текшириш ишлари тўғрисида дунёнинг гапини гапирди. Ҳамма муте бўлиб қулоқ солиб ўтирди. Ниҳоят, бу нутқ тугади. «Қани, қандай фикрлар бор, айтингиз», деган таклиф бўлди. Академик Аҳмадали Асқаров биринчи бўлиб сўзга чиқди. У бошлиққа қараб унинг узундан узоқ нутқида ҳеч бир янги гап эшитилмаганини айтди. Кўрсатилган нуқсонлар алақачондан бери ҳаммага аён. Уларни қандай қилиб йўқотишнинг йўли эса бу нутқда кўрсатилмади. Институтларнинг ишини яхшиламоқ учун нималар қилмоқ керақ? Бу тўғрида бирор йўл-йўриқ берилмади.

— Сиз, — деди Аҳмадали Асқаров бошлиққа, — шу ерда ишлагансиз. Аҳволни яхши биласиз. Лекин бу соҳага

ҳозирги муносабатингиз худди бошқа тарафдан келган кишининг муносабатига ўхшайди. Наҳотки, раҳбарлик шу йўсинда амалга оширилса.

Аҳмадали Асқаров ўзига хос кескин оҳангларда сўзини яқунлар экан, бу йўсинда раҳбарлик қилиш, аниқ таклиф ва мулоҳазаларсиз умумий гаплар билан чекланиш кутилган оқибатларга олиб келмайди, деб хулоса қилди. Албатта ўз тобеларидан бундай қатъий фикрни эшитиш бошлиққа ёқмади. У бир оз гинахонлик билан жавоб берди. Хуллас, йиғилиш бенатижа тугади. Бошлиқ билан академик А.А.Асқаров ўртасидаги фикрий келишмовчилик бошланган эди.

Охир-оқибатда бошлиқ Аҳмадали Асқаровни баъзи лавозимлардан четлаштиришга эришди. Атрофига бундай аччиқ ҳақиқатни асло айтмайдиган, "лаббай, тақсир" қабалида иш тутадиганларни йиғди. Ўз раҳбарлиги даврида Фанлар академиясининг бешта илмий-текшириш институти йўқ бўлди. Охири ўзи ҳам ишдан кетди.

Мен бу кўнгилсиз воқеаларни ҳикоя қилишдан мақсадим, ўша бошлиқни ёмонлаш ва Аҳмадали Асқаровни мақташ эмас. Мен биринчидан, академик А.А.Асқаровнинг характерини кўрсатмоқчиман. Иккинчидан, рост гапга чидамайдиган, бор нарсани йўқ бўладиган бошлиқлардан эҳтиётланиш, унақаларни илм соҳасида бошқарувга яқинлаштирмаслик кераклигини уқдирмоқчиман.

Бу масалада ҳолислигимни кўрсатмоқ учун яна бир мисол келтираман.

1979 йилда мен Ўз ФАга янги ишга қайтган вақтимда бир илмий йиғинда сўзга чиқдим. Унда Ўз ФА нашриётида босилиб чиққан бир китобдаги нуқсонларни танқид қилдим.

Бу нуқсонлар илмий қатъий масалаларга оид эмас, лекин аниқ салбий фактлардан иборат эди.

Йиғиндан сўнг Аҳмадали Асқарович менинг ёнимга келди ва бу тўғрида ўз фикрини изҳор этди.

— Азизхон ака, — деди у, — биз сизни жуда ҳурмат қиламиз. Ҳар бир сўзингизни диққат билан тинглаймиз. Лекин бугунги айтган сўзларингиз ўшандай ҳурматли муносабатга асос бўла олмайди. Сиз айтиб ўтган нуқсонлар китобнинг илмий аҳамиятини пасайтирмайди. Китобнинг бош муҳарририга қилинган танбеҳнинг эса субъектив экани сезилиб турибди. Бундай ҳолнинг сизда такрорланмаслигини истар эдим.

Аҳмадали Асқарович ҳақ эди. Чунки, шу китобни тузганларнинг менинг илмий раҳбарим, академик Воҳид Йўлдошевич Зоҳидовга муносабати беҳурматли бўлиб туюлди, менга. Шунинг таъсири остида мен ҳам жавобан уларнинг йўл қўйган нуқсонларини кўрсатдим. Китобнинг бош муҳаррири номига таънаомуз, аммо рост гапларни айтдим.

Аҳмадали Асқаровичнинг менга қилган танбеҳли маслаҳатини мен адолатли деб билган ва қабул қилганман.

АРХЕОЛОГНИНГ БОШ КИТОБИ

Академик А.А.Асқаровнинг нашр этилган илмий асарлари беҳад. Уларни библиографлар санаб-ҳисоблаб чарчайдилар. Бу ишларнинг бир қисмининг библиографик рўйхати тузиб чиқилган. 1995 йили тузилган бу рўйхатда 145 асарнинг номи ва нашр ўрни кўрсатилган. Мен шулардан биттасининг асосий мазмуни тўғрисида бироз айтиб ўтсам. Бу китоб “Древнеземледельческая культура эпохи бронзы

юга Узбекистана"⁶ (рус тилида) деб аталади. У 1977 йилда Тошкентда Фан нашриёти томонидан босиб чиқарилган 232 саҳифа. Бу китобда академик Асқаровнинг узоқ йиллар давомида олиб борган археологик тадқиқотларининг яқунлари изҳор этилган.

СОПОЛЛИ МАДАНИЯТИ

Жанубий Ўзбекистон деганда ҳозирги Сурхондарё вилояти кўзда тутилади. Амударёнинг тўлиб оқиши, Шерободдарё ва Сурхондарёнинг ёйилиб оҳиста далалар бағридан ўтиши, улкан сув омборларидаги сувлар тўлқини бу серкўёш ва унумли ўлканинг бўйига хос белгиларидир.

Қадим замонларда Жанубий Ўзбекистоннинг бу бўлаги Бақтрия деб аталган, тўғрироғи Бақтриянинг шимолий қисми бўлган. Бақтриянинг Ўзбекистон бўлагига Шеробод, Шўрчи, Бандихон ерлари бронза даври деҳқончилик маданияти учун қулай мавқега эга бўлган.

Аҳмадали Асқаров бош бўлган археологлар гуруҳи узоқ йиллар давомида Сурхондарё вилоятининг Шеробод туманида ишлади. Бу ерда ўтказилган археологик қазувлар Сополли маданияти деб аталган маданият қолдиқларини аниқлади. Археологик қазувлар Сополлитепа, Жарқўрғон ва Бўстон деган жойларда олиб борилди. Кўп маданий обидалар топилди. Бу обидалардан айримлари милоддан олдинги 1700–1500 йилларга тўғри келади. Бошқалари эса (Жарқўрғон, Молали) 1500–1350 дан 1350–1000 йилларда вужудга келган, деб ҳисобланади.

А.Асқаров бронза даврида Жанубий ўзбекистонда уч

⁶ «Жанубий Ўзбекистонда бронза даврида деҳқончилик маданияти».

деҳқончилик воҳалари таркиб топганлигини аниқлади. Улар қуйидагилардир: Тоғ ости Кўҳитанг ёнбағирларида таркиб топган Шеробод воҳаси, Бандихон воҳаси ва Шўрчи воҳаси Кўҳитанг тоғ этақларида жойлашган ва Шеробод дарёсининг қуйи тармоқлари ҳавзаларида ташкил топган Шеробод воҳаси деҳқончиликка мос, ерлари унумдор, серқуёш жойлар бўлган.

Бу ерлар суғорма деҳқончиликка қулай бўлган.

Аҳмадали Асқаров бу жойдаги археологик ишларни 1969 йили бошлаган эди. ўшандаёқ Уланбулоқсой ва Бўстонсой ёқаларидан анча археологик материаллар топилган эди.

1969 йили Сополитепа деган жойда кенг кўламли археологик қазувлар бошланиб кетди. Сополитепа Уланбулоқсой этақларида бронза даврида қад кўтарган бободеҳқонларимиз яшаган аҳоли пункти эди. Ундан 20 км.лар чамаси Шарқда, Бўстонсой соҳилида яна бир ноёб ёдгорлик — Жарқўрғон шаҳар харобаси жойлашган.

Сополитепадаги қазувлар 1969—1974 йиллари олиб борилди. Археологлар Сополитепада қазишмалар олиб бориб, унинг марказида уч қатор мудофаа деворлар билан ўраб олинган қалъа—қўрғонни очадилар: қалъа—қўрғонни майдони яқин бир гектарга тенг. Унинг ичи хом гиштдан қурилган кўп хонали уй-жойларга лиқ тўла бўлган. Уй-жойлар тор кўчалар орқали маҳаллаларга бўлинган. Сополитепа қалъа—қўрғонидан археологлар 8 та маҳалла жойларини аниқлаганлар. Қалъанинг маркази бўшлиқ, у жойда кенг супа бор. Ана шу супа томон қалъа дарвозасидан йўл келган. Маҳаллалараро тор кўчалар ана шу бош йўл ва қалъа очиқ майдони билан бошланган.

Шўльгага кириш дарвозаси жануб томонида аммо қалъага яқинлашиб, ташқарисидан кузатганда, унинг 4 та

дарвозаси бордек туюлади. Аслида, уларнинг учтаси дарвоза эмас, балки ёвни алдаш учун қилинган тузоқ бўлган.

Археологлар ҳар бир мавзени бирма-бир текшириб чиқдилар ва унинг таърифладилар. Бу мавзелардаги уй-жойлар, устахоналар, ҳатто хоналар поли остига кўмилган қабрларни аниқладилар, мазорларга кўмилганларнинг касби-кори, вазифаси, унда бор нарсаларни белгилаб чиқдилар. Сополитепадаги қазиш ишлари ўз якунига етаётган кезларда, яъни 1973 йилда археологик изланишлар Жарқўрон ёдгорликларида бошланиб кетди. Жарқўрғон Сополли маданиятига мансубдир. Бўстонсой ёқаларидаги бу ёдгорлик 100 гектар майдонни эгаллайди. У ўз тарихий топографиясига кўра, уч қисмдан иборат. Биринчиси — арки—аъло (цитадель), майдони 3 га. атрофи мудофаа деворлари билан ўраб олинган, иккинчиси — Шаҳристон, майдони 80 га, у 20 га яқин патриархал жамоа қўрғонларидан иборат; учинчиси — некрополь, шаҳар қабристонини, майдони 20 га.

Шўльда (Цитадель) шаҳар ҳукмдорининг монументал саройи. Шаҳристонда шаҳар аҳолиси — ҳунармандлар, уларнинг устахоналари, корхоналари жойлашган. Тепалардан бири қазилганида унинг остидан маҳобатли бино қолдиғи — оташпарастрлар ибодатхонаси топилди. Бу жойларда олиб борилган (1973 йилдан бошлаб) кенг кўламли археологик қазувлар натижасида улар очилган ва аниқланган.

Археологлар Жарқўрғондаги қабристонда ҳам қазишмалар олиб бориб, уни текшириб чиққанлар.

Худди шундай ишлар Бўстон ва Молалида ҳам олиб борилди.

Археологик қазувларда қўлга киритилган топилмалар асосан сопол идишлар, жез (бронза) ва тошдан ясалган меҳнат қуроллари, турли-туман безаклар, ҳарбий қурол каби буюмлардан иборат.

Археологлар ҳар куни тинимсиз меҳнати қуёш чиққандан қуёш ботгунча давом этади. Аҳмадали Асқаров ҳамма ишга ўзи бош-қош.

Туш пайти. Ёз иссиғи авжида. Ҳамма жонивор ва жонзод бундай пайтда уйқуга бош қўйди. Аммо археологлар бу тоифага кирмайди. Улар тинимсиз меҳнатда ва изланишда. қазув ишлари унча катта бўлмаган тепалиқда давом этмоқда.

— Домулла, — деди ишловчилардан бири А.Асқаровга, — бу дўнглик унча катта эмас-ку, қазиб топиладиган ашёлар кам чиқса керак.

Академик индамади. Аммо савол берган йигитнинг ёнида ишлаётган бошқа биров жавоб берди:

— Дўнглик кичик эмас эди. Унинг четлари атрофга қараб анча жойгача чўзилган эди. Бу ерларни экинзорга айлантираётганларида чеккалари бузилиб, текисланиб кетди. Мана бу ердан эса коллектор ўтқазилди. — У қўли билан оқава сувлар йиғилиб ётган ариқни кўрсатди.

Академик А.А.Асқаров ёшларнинг суҳбатини тинглар, лекин уларнинг гапига аралашмас эди. Чунки маҳаллий ер ўлчовчилар ва ўзлаштирувчилар нафақат археологиядан, балки умум саводхонлиқдан ҳам узоқ кимсалар экани унга аён. Мана сойнинг асосий оқимидаги қурилган бўлақлари. У ерларга ҳозир пахта экилган. Бу ерларда бронза даврига оид обидаларнинг парча-пурчалари сочилиб ётибди. Коллекторнинг тубида ва сувли жойида сув остида милоддан

олдинги иккинчи минг йилликка тегишли сопол идишларнинг синиқлари кўринади.

Булардан олимнинг юраклари эзилиб кетган эди. Шунинг учун у йигитларнинг мулоқатига аралашмади. Яранинг устига туз сепгандан нима фойда.

Ахир булар ҳаммаси халқнинг мулки, бойлиги, маданияти ва тарихининг бебаҳо самаралари-ку. Наҳотки одамларимиз буни тушунмасалар. Академикнинг фикрида шундайин ташвишли ўйлар ҳукмрон. У яна хулоса қилиб, ўзи-ўзига дейдики, ҳа бу яхши эмас. Аммо айб ўзимизда. Билмовчиларда айб йўқ. Айб билганларда. Чунки билганлар ўз билимларини билмаганларга етказганларида, одамларни ҳар куни, ҳар доим илмий билимлардан баҳраманд этиб борганларида эҳтимол бундай кўнгилсиз кўринишлар бўлмасми эди. Ахир "Анносун авдоъу мо жаҳалувна" ("Одамлар билмаган нарсаларининг душманидирлар"). Демак, илмий билимларни кишилар ўртасида кенг ёйиш лозим. Одамларни илм-фан ютуқларидан муттасил хабардор этиб турмоқ зарур. Бўлмаса олимлардан нима фойда. Дарҳақиқат "Олимун било амалин касаҳобин бало матарин" ("Илмига амал қилмаган олим ёмғурсиз булут сингаридир"). Қандай тўсиқлар учрамасин, илми халққа етказмоқ ҳар бир олимнинг бурчи. Бу бурч адо этилмоғи шарт.

Археологик топилмаларнинг илмий таҳлили шуни кўрсатадики, милoddан олдинги иккинчи минг йилиқда, бронза даврида бу ерларда яшаган қабилалар Ўрта Осиё бўйлаб у жойдан бу-жойга кўчиб юрганлар. Шимолий Бақтриянинг кўп томонларида ёйилиб яшаганлар.

Сополитеналиклар асосан суғорма деҳқончилик ва хонаки чорвачилик билан шуғулланганлар. Аммо

деҳқончилик, яъни ерни ишлов, экин экув ва ҳосил кўтарув сополлилар фаолиятида бош ўрин тутган. Асосан дон, шу билан бирга "Ғўза" деб номланган пахтанинг қадимги нави ҳам экилган. Топилган иморатларнинг сомон билан шувалгани, бу иморатларда дон омборларининг борлиги, омборларни баъзи бирларида қорайиб, куйган ҳолатда бизгача етиб келган дон қолдиқлари шундан далолат беради.

Ер ишларини уюштирмақ учун дарёлардан ариқ қазиб сув чиқариш лозим. Ана шундай ариқлардан бири бронза давридаги Бандихон 1 манзилгоҳи яқинидан ўтган. Бу ариқнинг кенлиги 8–10 м. Чуқурлиги 1,5 м. Сақланиб қолган қисмининг узунлиги 3,5 км. Бу ариқ Ургулсойдан сув олган, сўнгра икки, кейинроқ эса уч ариққа бўлиниб кетган. Ариқнинг бошланиш қисми ва бўлаклари оралиқларида 100 гектар келадиган экин майдони бўлган.

Топилмалар орасида донни янчадиган, тозалайдиган, ун қиладиган асбобларнинг яъни тош ёрғучоқ ва тош кели – сопларнинг кўплиги ҳам доннинг бу хўжаликларда бош ўрин эгаллаганидан дарак беради.

Сополитепада 16 мингга яқин ҳайвон суякларининг қолдиқлари топилган. Уй ҳайвонлари орасида майда шохли моллар кўпроқ (63,22%). Йирик шохли моллар озроқ (28,5%). Икки ўнгачли туялар, эшаклар, итлар, мушуклар ҳам бўлган.

Аҳоли гўшт ва тери учун ов билан ҳам шуғулланган. Улар бухоро кийиги, қулон, жайронларни овлаганлар. Меҳнат қуроқларини уйда ясаганлар. Яна уруш қуроқлари, безаклар ясашга ҳам моҳир бўлганлар. Тери ишлов ҳам ривож топган. Тўқувчилик ҳам бўлган. Тўқувчилик дастгоҳининг қисмлари топилган. Археологлар унинг махсус қолдиқларини ҳам топмоққа муяссар бўлдилар. Пахта, ипақдан тўқилган мато қолдиқлари шунга киради. Бронза

металлургияси, ундан турли хил меҳнат ва ҳарбий қурооллар яшаш, турли идишлар қуйиш ривож топган.

Ёғочга ишлов бериш ҳам ривожланган. Сопол идишлар яшаш. Сопол идишларни кулолчилик дастгоҳида ясаганлар. Шунинг учун улар хушбичим, нафис, чиннидек жарангдор, шакли ва сифати ҳозирги замон идишларидан фарқ қилмайди.

ИЖТИМОИЙ ТУЗУМ

Сополитепа аҳолиси қўрғон ичида зич ўрнашган. Юқори даражадаги мутлоқ ҳокимият, амалдорлар бўлмаган, ҳамма тенг яшаган, аммо жамоа бошлиқлари, кахудолар, қабила сардорлари бўлган. Деҳқончилик ва чорвачилик ишлари билан эркаклар шуғулланган. Демак, жамоанинг иқтисодий салмоғини белгилашда эркакларнинг тутган ўрни ортиқ. Жамоа катта оилалар уюшмасидан иборат бўлиб, бош ўринни эркаклар эгаллаган. Аёлларга ҳурмат сақланган. Улар зотнинг давом этишида асосий ўринга эга бўлган. Оилада аёллар бола тарбияси, тўқувчилик, тикувчилик билан шуғулланган.

Аҳоли бой ва камбағалга ажралмаган. Жамиятнинг асосини патриархал оила ташкил этган. Оиланинг кичик аъзолари — хизматкорлар ҳам бўлган.

Сополитепада бир оила 5–6 кишидан иборат бўлиб, аҳолининг ўртача сони 230 га борган.

Ҳар бир кишига 1,2 майда чорва, ҳар беш кишига йирик шохли уй ҳайвони тўғри келган. Аҳолининг гўшга эҳтиёжининг 35%ни ов таъминлаган.

Сополитепада тахминан 200 йил давомида одамлар яшаб, сўнг атрофга, биринчи навбатда Бўстонсой томонга

кўчиб ўтган. Соё ёқасида Жарқўрғон каби қадимги турар-жой массивларини ташкил этишган. Антропологларнинг одам суякларини синчковлик билан ўрганиб чиқарган хулосаларига кўра, кишиларнинг ўртача яшаш ёши 25 йилдан ошмаган.

Сополитепа ёдгорлиги милоддан олдинги иккинчи минг йилликдаги «Авесто»даги "вар" кўринишидаги шаҳарга ўхшаш аҳоли пункти бўлган. У материалларининг бойлиги, сақланиши ва мураккаб режасига кўра фақат Ўзбекистондагина эмас, балки бутун ўрта Осиёда ягона. Қадимий суғорма деҳқончилик маданияти, асбоб-ускуна, турли ашёлар яратиш, ипакчилик, рўзғор буюмлари, безакка оид нарсалар юқори сифатли яратиш маданиятига эга. У Ўзбекистонда шаҳар маданиятининг илдизларини бронза даврига бориб тақалишини илк шаҳар тарихини деярли минг йилга чуқурлаштиришга имкон беради.

Сополитепада қўлга киритилган тажриба олимга қўл келди. Шу услубдаги ёндашув янги археология қазилмаларини амалга оширишда қўлланилди. Шу йўсинда Пишактепа, Кучуктепа, Жарқўрғон, Бўстон каби қадимий шаҳар ва қишлоқ ёдорликлари текшириб чиқилди.

Бу ерда одамлар яшаган бўлса, демак, шу ерларда уларнинг абадий оромгоҳлари ҳам бўлган. Бундай жойлар шаҳар ва қишлоқларнинг доимий қўшнисидир. Шунинг учун археолог фақат кишиларнинг маълум вақт яшаган ўринларини, балки, уларнинг мангута қўйилган жойларини ҳам очади. У ерда аниқлаган маълумотлари орқали одамларнинг моддий ва маънавий дунёсига оид тушунчалар билан танишади, уларнинг жамияти, ундаги ҳукмрон тасаввурлар, урф-одатлар ва маросимларнинг моҳиятини ўрганади. Жарқўрғоннинг юқори қатлами, Кучуктепанинг

қуйи қатламларидан Аҳмадали Асқаров гуруҳи милоддан олдинги иккинчи минг йилликнинг охири ва биринчи минг йилликнинг бошларига оид "Яз I" маданиятига тегишли ашъвий далилларни ҳам топди. Бу маданиятга хос белгилар қуйидагилардан иборат: Бўёқ билан гул солинган сопол идишлар, кулолчиликда усталарнинг чархдан фойдаланмай сопол идишлар ишлаб чиқарганликлари, меҳнат қуроллари ва зеб-зийнат буюмларини ясашда бронза билан бирга темирни ҳам ишлата бошлаганлиги.

Бундай ашёлар Марказий Осиёнинг турли ерларида яратилган. Улар топилган жойига нисбат берилиб ўша жойга оид маданият деб аталган. Фарғона водийсида топилган шу типдаги ёдгорликларни археологлар Чуст маданияти, деганлар. Кейинчалик Чуст ва "Яз I" маданиятига ўхшаш предметлар Марказий Осиёнинг жанубий томонларида ҳам топилди. Булар юқорида таъкидлаганимиздек, Кучуктепани ва қуйи Жарқўрғоннинг юқори қатлаמידан топилди. Энди баъзи олимлар бу маданиятни яратган аҳолини Фарғона водийсидан бу томонларга кўчиб келган деса, бошқа бирлари бу ерларга келган чорвадорлар ўртасида шу ерли ўтроқ деҳқончилик маданияти таъсирида таркиб топган, дейди.

Аҳмадали Асқаров узоқ йиллар олиб борган археологик изланишлари туфайли бу маданият илдиэларининг милоддан аввалги I минг йиллик бошларида нафақат жанубий Ўзбекистонга ёйилган, балки Ўзбекистоннинг қатор вилоятларига ҳам кенг тарқалганлигини қайд этади. Унинг қолдиқлари нафақат Чуст, Бурғулик, Кучуктепада, балки Афросиёб ва Ерқўрғоннинг қуйи қатламларида ҳам учрашини таъкидлайди. Аҳмадали Асқаров унинг пайдо бўлмоғига сабаб ушбу жойларда яшаган туб жой

чорвадорларининг бир қисми ўтроқ деҳқончилик хўжалигига ўтишидир, — дейди.

Бу жараён қадимги Бақтрияда милоддан олдинги IX — VIII асрларга тўғри келади.

Бу маданият ташқаридан кириб келган эмас. Унинг илдишлари шу жойлар тарихи қаърига кириб кетган.

Археология фани учун бу катта ва муҳим кашфиётки, барча археология мутахассислари тўла эътироф этганлар.

УСТОЗ

Сурхондарё вилояти Шеробод тумани Оққўрғон қишлоғидаги Археология музейи тўғрисида юқорида айтиб ўтилди.

Академик А.А.Асқаров тўғрисидаги бир китобчада бу музейнинг Ўрта Осиёда ягона экани, унинг 1983 йилда ташкил топгани ёзилган. Сўнгра бундай жумла келади: "...бу қишлоқ музейи ҳозир ҳам кенг жамоатчиликнинг эътиборидан тушгани йўқ" (таъкид бизники — А.Қ.) Битта тузатиш киритган бўлар эдик. Чунки 1983 йилда жуда бой, ноёб экспонатлардан ташкил топган бу музей 1995 йилгача ҳам ҳали "эътиборга" тушганича йўқ эди.

2002 йилда Термиз шаҳрида махсус Археология музейи бино қилинди. Ҳозир ўша Оққўрғон қишлоғидаги Жарқўрғон археология музейидаги баъзи экспозициялари шу янги музейга ўтказилган. Аммо Жарқўрғон музейи ҳам сақланган. Музейни Аҳмадали Асқаровнинг садоқатли шогирди ва сафдоши, тарих ўқитувчиси Шодмон ака деган киши бошқаради. Унинг битта ўзи музейнинг ҳам мудирини, ҳам илмий ходимини, ҳам экскурсиячисини, ҳам қўриқчисидир. У ана шу ишларнинг барчасини сидқидил билан адо этади. Тан

бермоқ керакки, Шодмон ака ўз ҳунари, вазифасига фидоийликда устози академик А.А.Асқаровдан таълим олган.

Мен 1995 йили Шеробод туманидаги Жарқўрғон қишлоқ Археология музейида бўлганимда, экспозиция билан танишиб, бир фотосувратга диққат қилдим. Унда академик А.Асқаров бошчилигида Ўзбекистон археологларининг Жарқўрғонда қазув ишлари олиб бораётганлари тасвирланган. Уч-тўрт дала иш кийимидаги кишилар ишламоқда. Уларнинг ёнида бошида қора чуст нусха дўши, эгнида енги калта оқ кўйлак кийган, ғижимланган шимли археолог қаршисидаги катта ёшли рус кишига нималарнидир сўйламоқда. Улар ортида бепоён далалар кўзга ташланади.

— Бу дўшилик кишини мен дарров танидим. У Аҳмадали Асқаров. Мана бу сомон шляпали кекса рус киши ким бўлди? — деб сўрадим Шодмон акадан.

— Бу одам Аҳмадали Асқаровичнинг устози, номзодлик ишининг илмий раҳбари, профессор Михаил Петрович Грязнов домудла бўладилар.

Шодмон ака ўз устозининг устози номини алоҳида эҳтиром билан тилга олди.

— У киши бу ердаги археологик қазувларни кўрмоққа келармидилар?

— Ҳа, кўп келганлар. Ҳар доим Аҳмадали Асқаровичнинг ишларидан хабардор бўлиб турар эдилар. Яхши ишларидан мамнун бўлардилар.

Мен Грязнов домудлани ўша сувратда кўрганим. Ушбу рисолага материал тайёрлашда А.А.Асқаровдан илмий раҳбари профессор М.П.Грязнов тўғрисида муфассалроқ маълумот беришни сўрадим. Шунда Аҳмадали Асқарович ўз домудласи тўғрисида бир маълумотнома ёзиб берди. Ўзбек олимининг ўз қўли билан ёзилган бу ҳужжатни мен авайлаб

асрайман. Чунки бу бир улуф археолог олим тўғрисида унинг шегирди бўлмиш бошқа бир улуф археологнинг ёзганларидир.

Михаил Петрович Грязнов Сибирда туғилиб ўсган, камол топган. Ҳаётнинг турли—туман оғирликларини сабрбардош билан енгган. 1943 йили уруш айна авж олган йилда М.П.Грязнов археология фани бўйича номзодлик ишини ёқлади.

Унинг археологик қазувлар вақтида топган материаллари, кашфиётлари шунчалар муҳим, кўп ва катта илмий салмоққа эга эдики, орадан бир йил ўтар-ўтмас Михаил Петрович уларнинг чуқур таҳлилини амалга оширди ва бу ишни докторлик диссертацияси сифатида ёқлашга тақдим этди. 1944 йили илмий кенгашда бу тадқиқот юксак илмий баҳо олди. М.П.Грязновга археология бўйича тарих фанлари доктори илмий даражаси берилди.

Бу олимнинг бутун ёшлик умрини сарф этиб, илм-фан йўлида фидойлик билан қилган меҳнатларининг натижаси эди.

Михаил Петрович археология соҳасидаги илмий фаолиятининг 1920 йиллардан бошлаган. Бутун умр Жанубий Сибирь, Тоғли Олтой, Қозоғистон ерлари тарихи ва маданияти бўйича археологик қазувлар ўтказган. Тошмаларни таҳлил этиб, кўплаб илмий асарлар яратган. Археолог-олим юқори малакали методист, назариячи, бутун борлиғи билан ўз ихтисосига берилган бир зот эди. У XX аср археология фанининг кўзга кўринган арбобларидан бири сифатида танилган зўр мутахассис, ҳаётда археологлар армиясининг сеvimли устозига, беминнат маслаҳатчисига айланиб қолган эди. Устознинг Сибирь скифлари тарихига

оид “аржан” қўрғонига бағишланган монументал тадқиқоти Давлат мукофотига сазовор бўлганида, археологлар оламида “устознинг фан соҳасидаги хизматларидан атиги бир учқунигина тақдирланди”, деган овоза тарқалган эди.

Аҳмадали Асқаров унга шогирд бўлиб борган вақтда Михаил Петрович Грязнов Санкт-Петербург шаҳаридаги Давлат Эрмитажида Сибирь бўлимининг бошлиғи бўлиб ишлар, айна пайтда иттифоқ Фанлар академияси Археология институтининг Санкт-Петербург бўлимида Ўрта Осиё ва Кавказ археологияси секторини ҳам бошқарар эди. Олимнинг 500 дан ортиқ илмий мақолалари, рисола ва катта китоблари нашр этилган. 50 дан ортиқ фан номзодлари, 20 дан ортиқ фан докторлари унинг илмий раҳбарлигида етишиб чиққан.

Михаил Петрович Грязнов археология соҳасида ўз илмий мактабини яратган олимдир.

“Мен у кишидан, — деб ёзади академик А.А.Асқаров, — нафақат археология фани сирларини, балки одамийлик, қатъиятлик, ҳалоллик, эзгулик йўлида қойимликни ўргандим”.

М.П.Грязновнинг рафиқаси Мария Николаевна ҳам олима эди. Уларнинг яккаю-ягона ўғли Орик Грязнов ҳам илм билан шуғулланган.

Бу оиланинг асосий молу мулки, давлати ғоят бой кутубхонаси эди. Унда нафақат археология, балки бошқа илмий соҳаларга ҳам оид китоблар, яна рус адабиёти, турли халқлар ёзувчиларининг рус тилига таржима қилиниб нашр этилган асарлари ҳам бор.

Олимнинг оиласи Аҳмадалини ўз фарзанди каби кўрар эди. Ёш олим оиланинг кўп ишларида иштирок этган. Оилавий кутубхонадан ҳамиша эркин фойдаланган.

Диссертацияни ёқлаб Тошкентга кайтгач, Аҳмадали Асқарович бир неча бор устозни Тошкентга таклиф қилган. Михаил Петрович рафиқаси билан бирга Ўзбекистонга келар, шогирдининг ишлари билан яқиндан танишар, унга лозим маслаҳатлар берар, археологик изланишларни давом эттиришда кўмаклашар эди.

Тошкентдаги Навоий номли Давлат Адабиёт музейида менинг мўжазгина иш хонамда академик Аҳмадали Асқаров билан суҳбатлашиб ўтирибмиз.

2003 йил қишининг охириги ойи. Кўчалардаги қор аллақачон эриб кетган, қуёш борлиқни худди баҳордагидек қиздиради. Хонанинг ҳовлига очиладиган деразасидан тушаётган офтоб нурлари уйга ҳам ёруғлиқ, ҳам иссиқ келтиради.

Мен ёзув столининг қаршисида ўтирган олимдан сўрайман:

— Михаил Петрович Грязновнинг археология соҳасидаги эришган илмий ютуқлари маълум. Менга бу зотнинг инсоний ва ижтимоий хислат ва сифатлари тўғрисида гапириб берсангиз.

Олимнинг устоз тўғрисида гапирганидаги жиддий кайфиятидан, овозидан юрагидаги ҳаяжон сезилиб турар эди.

— Биз ота ва фарзанд сингари эдик. Ҳеч қачон ўртамиздаги бундай муносабат тарк этмаган. У Ўзбекистонга ҳар келганида олдин оиламизда меҳмон бўлар, сўнг экспедициямиз ишлаётган жойларга борар, ишларимиз билан танишар, дуолар қилар эди. Устоз оламдан ўтганда мен ҳам ўз бурчимни бажарганман. Бориб, барча маросимларда қатнашиб ҳурматларини жойига қўрмоққа ҳаракат қилганман...

— Аҳмадали Асқарович бир оз жим қолди. Сўнг сал ҳаяжонини босиб ўзига келдида, сўзида давом этди. — Охирги бор Тошкентга келганларида Михаил Петровичга, мен унинг олдида бурчли эканимни, ҳали кўп яхши ишлар қилиб уни хурсанд этмоғим кераклигини айтдим. Шунда устоз менга бундай дедилар: “Сен менинг олдимдаги қарзингни узгансан. Бу сенинг эришган илмий натижаларинг туфайлидир. Мен беҳад сендан хурсандман.

Аммо сен ўзбек халқининг олдида ҳали кўп қарздордирсен. Илм-фан, маърифат ва маорифни янада юксалтиришда халқинг учун ҳормай-толмай хизмат қилгин. Шунда элу юртингнинг миннатдорлигига эришасан, ўшанда мен барҳаёт бўлсам, сендан яна мамнун бўламан. Агарда дунёдан ўтиб кетган бўлсам, менинг руҳимни шод этган бўласан!”

АРХЕОЛОГИЯ ВА ЗАМОНАМИЗ

1998 йил ёзида Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ислон Каримов Ўзбекистоннинг бир гуруҳ тарихчи олимлари билан суҳбат ўтказди. Бу суҳбатда Ўзбекистон Президенти тарихчилар олдида ўзбекистон тарихининг барча даврларини илмий, ҳаққонийлик билан конкрет фактик материаллар асосида ишлаб чиқиш кераклигига алоҳида урғу берди. Бу масалада машҳур тарихчи олим, археолог, академик Яҳё Фуломовнинг ибратли ишлари намуна бўла олажагини айтди. Олимларимиз Яҳё Фуломов сингари том маънода илмий равишда дадиллик ва қўрқмаслик билан тарихимизга оид воқеаларни ёритмоғи кераклигини уқдирди, Республика Президенти.

Академик Аҳмадали Асқаров ва унинг тенгдош археолог ҳамкасблари фанга академик Яҳё Фуломовнинг тарбиясини олиб кириб келганлар. Ундаги чуқур илмийлик ва фидоийлик таъсири остида шаклланганлар.

Шунинг учун ҳам XX асрда Ўзбекистон археология фани таназзулга юз ўгирмади; хавфли қолақлик ҳақларини четлаб ўтди ва гуркираб ўсиш палласига кўтарилди.

1970 йилда ташкил топган ЎЗРФА Археология институти ҳозир дунёдаги эътироф этилган археологик илмий муассасалардан бирига айланди. Ўзбекистон археологларининг мазмундор, илмий жиҳатдан салмоқли ишлари жаҳон археология фанига улкан улуш бўлиб кўшилган. Академиклардан Аҳмадали Асқаров, Абдулаҳад Муҳаммаджонов, Ўткир Исломов, тарих фанлари докторлари Темур Ширинов, Рустам Сулаймонов... бу рўйхатни узоқ давом эттириш мумкин, ҳаммалари Яҳё Фуломов, Сергей Павлович Толстов каби устозлар илмий фаолиятининг талантли давомчилари бўлиб етишдилар.

XXI асрда археология қандай йўлдан кетади? У ривож топадими ё таназзулга юз тутадими? Бу саволга жавобни келгуси авлод археологларидан кутамиз.

2002 йилда ўзбекистон Фанлар академиясининг энг яхши илмий иши сифатида археолог Рустам Сулаймоновнинг "Қадимий Нахшаб" китобига ЎЗРФА мукофотининг берилгани бу соҳанинг келажақдаги ривожига умид бахш этади.

Ўзбекистонда XX асрнинг ўрталарида антропология ва этнография фанлари анча кўтарилган эди. Аммо секин-аста айрим объектив ва субъектив сабабларга кўра бу соҳалар заифлашиб, йўқ даражага етиб келди. Археологияни ҳам шундай тақдир кутмоқда эди. Лекин ўзбекистон Фанлар

академиясининг раҳбарияти археологияни ўстириш режаларини ишлаб чиқди. Бу режалар ижросини ёш ва талантли олим, ғайратли ташкилотчи Аҳмадали Асқаровга топширди. У 14 йил Археология институтига бошчилик қилди. Бу муҳлат орасида институт қадим Самарқанд шаҳрининг кўзга кўринган илмий муассасаларидан бирига айланди. Институтнинг моддий базаси юзага келтирилди. Илмий тадқиқотлар кўлами кенгайди. Янги-янги археологик кашфиётлар қилинди. Аста-секин институт бутун Ўрта Осиё республикаси (ўша вақтда Иттифоқ таркибидаги Ўзбекистон, Тожикистон, Қирғизистон, Туркменистон) учун археология бўйича илмий кадрлар тайёрловчи марказга айланиб қолди.

Археология институти қошида аввал археологиядан номзодлик, кейинрок докторлик диссертацияларини ҳимоя қилишга ихтисослашган кенгаш ташкил этилди, ташкил этилган дала тадқиқотлари қўмитаси эса археологларга амалий ёрдам кўрсатувчи марказга айланди.

Қилинган ишларни санасак кўп вақт кетади. Энг муҳими шундаки, Ўзбекистон археология фани яшамоқда, ўз истиқболини очмоқда. Бу ишларнинг ҳаммасига академик Аҳмадали Асқаров бош-қош бўлди. Агар шундай ўз ишига жонкуяр, қобилиятли, ҳормас бир бошлиқ бўлмаганида эҳтимол Ўзбекистонда археология ҳам антропология, этнографияларнинг кунига тушган бўлармиди.

ОЛИМНИНГ ҲИММАТИ

Олим Аҳмадали Асқаров фақат ташкилотчи эмас, у даставвал илм фидойиси, заҳматкаш, яна моҳир ўқитувчи, устоздир.

Ўзбекистонда шаҳар маданияти қай вақтдан шакллана бошлаган? Кўп баҳсчилар бу тўғрида бир-бири билан оғиз тўлдириб тортишади. Бошқа бировлар эса «милоддан олдинги биринчи минг йилликдами ёки иккинчи минг йилликдами, бунинг нима аҳамияти бор, барибир энг қадимий замонларда-ку», дейдилар. Бу иккала ёндашув ҳам гайриилмийдир.

Археолог масалани аниқ ва ишонарли равишда ҳал қилади. У далиллар келтиради. Улар ашёлар, конкрет предметлар. Археолог бир парча сопол синигини топгунча дунёнинг меҳнатини қилади. Ер ковлайди. Маданий қатламларни синчиклаб текширади, ёрдамчи ишчиларни ишга солади, ўз қўли билан ҳар бир топилмани тозалайди, бир-бирига солиштиради, улайди, тиклайди ва ҳ.к.

Ана шундай ердан ковлаб топилган нарсалар бир қаторга териб қўйилгандан, ўрганиб чиқилгандан кейингина археолог ўз хулосасини баён қилади. Бу баён шунчалар асосли ва ишонарли бўладики, ҳеч қандай гапдон рад қилолмайди.

Аҳмадали Асқаров Сурхандарёда бутун бир шаҳар қолдиқларини топди. Унинг тарҳини тиклади. Вақтини аниқлади. Шаҳар ҳаётини бутун кўринишларини фанга намоён қилди.

Мана, шаҳар қасри унинг майдонидаги шоҳона сарой қолдиқлари топиб ўрганилди. Мана, маҳобатли оташпарастлар ибодатхонаси. Мана, қадимги шаҳарнинг мудофаа деворлари. Турар-жойлар. Жарқўрондаги шаҳарнинг ёши 3,5 минг йил. Шаҳар милоддан олдинги иккинчи минг йилликнинг ўрталарида бино қилинган, яшаган, ишлаган.

Натижа шуки, Ўзбекистонда илк шаҳарнинг пайдо бўлиши минг йилга қадимлашди. Археология ва тарих соҳасидаги йирик бу кашфиёт учун 1985 йилда Аҳмадали Асқаров Беруний номли Давлат мукофоти билан тақдирланди.

Академик, тарих фанлари доктори, профессор Аҳмадали Асқаров тарих фанининг ҳамма соҳалари билан шуғулланиб, ўзбек халқининг келиб чиқиши тўғрисида қатор тадқиқотлар яратган. Улар асосан археологик ва антропологик материалларга асосланган.

Шунингдек, Ўзбекистон тарихининг устувор йўналишларини тадқиқ этишда ҳам академик Аҳмадали Асқаров фаол иштирок этмоқда. Мустақиллик талаблари асосида тарихимизни долзарб муаммоларини даврлаштириш масалалари бўйича қатор мақолалар билан чиқмоқда.

Ўзбекистонда тарих фанини ривожлантириш, ўзбек тарихчлари олдидаги долзарб масалаларни аниқлаш ва ишлаб чиқишда Ўзбекистоннинг кўрсатган йўл-йўриқларини амалга оширишда Аҳмадали Асқаров ўз ҳамкасблари билан бирга фаол иш олиб бормоқда.

ЯНГИ АРХЕОЛОГЛАР АВЛОДИНИ ТАЙЁРЛАШ ЙЎЛИДА

Ўзбекистонда ҳозир 63 та олий ўқув юрти ишлаб турибди. Улардан кўплари университетлар ва педагогика институтларидир.

Ўрта махсус ўқув юртлари орасида ҳам тарих фанига мослаштирилган академик лицейлар бор. Мен 1999 йилда Бухорода махсус тарихшунослик академик лицейининг тантанали очилиш маросимида иштирок этганман. Ҳар бир университет ва педагогика институтларида тарих

факультетлари бор. Улар ҳар йили республика ўқув юртлари учун, мактаблар учун тарих ўқитувчилари тайёрлайди. Бу ёш мутахассислар ичидан бўлажак тарихчи олимлар ҳам етишиб чиқади.

Шунинг учун академик А.А.Асқаров муттасил илмий фаолиятни педагогик фаолият билан бирга олиб боради. Умуман бу олим илмий кадрлар тайёрлаш ишини ҳамisha диққат марказида тутган.

Самарқанд шаҳаридаги Археология институтида директор бўлиб турган вақтида 1987 йили бу институтда илмий даражалар берувчи илмий кенгаш тузмоққа эришди. У вақтларда бундай масалалар фақат Москвада Олий Аттестация Комиссияси томнидангина ҳал этилар эди. Унга етиб боргунча ва етиб боргач ўша Комиссия ўзи ўрнатган не-не тўсиқларни енгиб ўтиш керак бўлар эди. Аҳмадали Асқаров астойдил бу тўсиқларни босиб ўтди ва Археология институтида ёш илмий кадрлар тайёрлаш ишини йўлга қўйди.

Бора-бора бу илмий кенгаш минтақавий фан докторлари диссертацияларини ёқлаш бўйича илмий кенгашга айлантирилди. Унда бутун Ўрта Осиё бўйича кўплаб мутахассислар археология соҳасида фан номзоди ва фан доктори илмий даражаси учун диссертациялар ёқладилар. Улар ичида академик А.А.Асқаровнинг шахсан илмий раҳбарлиги остида бажарилган 11 номзодлик ва 2 докторлик диссертацияси ҳам бор. У ўқув юртларида таълим олаётган ёшлар билан ҳар доим алоқада. Унинг тарих ва археология дарсларини Самарқанд Давлат Университети, Низомий номидаги Тошкент Давлат Педагогика Университети, Наманган, Андижон, Фарғона Давлат Университетлари талабалари, ўқитувчилар малакасини

ошириш институтларида тинглаганлар бу қизгин, жонли, сермазmun машғулотларни ҳеч қачон унитмасалар керак.

Тошкентда Хорижий тиллар институти, Маданият институтида талабаларни ўз ихтисосига оид билимлар билан таништирган А.А.Асқаров ҳозир Низомий номли Тошкент Давлат Педагогика Университетида “Ватан тарихи” кафедрасини бошқаради. Талабаларга дарс беради, магистрант ва аспирантларга илмий раҳбарлик қилади, илмий фаолият билан шуғулланади.

Аҳмадали Асқаров институтга келиши билан талабалар археология фанидан дала амалиёт-экспедициясини ташкил қилди. Кафедра қошида талабаларнинг иштироки билан ўтказилган археологик экспедицияларда топилган кўпгина ашё ва буюмлар лабораторияси ташкил топди. Унда ўлкамизнинг турли жойларида ўтказилган қазувларда қўлга киритилган буюмлар сақланмоқда. Улардан бир неча ашёвий далиллар, жумладан иккита оссуарий (милодий VI–VII асрларга оид) ҳатто ЎзФА Тарих Музеи экспозициясига намоиш этмиш учун топширилган. 2003 йилдан бошлаб Аҳмадали Асқаров ташаббуси билан университетнинг тарих факультети қошида иқтидорли талабалар учун “Ёш тарихчилар” клубини ташкил этиб, унда 30 талаба билан тарих сирларини ўрганишда мустақил ишламоқда. Уларга инглиз ва форс тилларидан қўшимча дарслар ташкил этилган.

Шундай қилиб, Ўзбекистонинг Наманган вилояти Норин тумани Учтепа қишлоғидаги битирган бир ўзбек боласи жаҳонда танилган улуг археолог олимлардан бири бўлиб етишди, Ўзбекистон илм – фанининг етакчи дарғаларидан бири бўлиб қолди. Ўзбекистонда археология фанининг сақланиши, ўсиши, камол топишида унинг илмий

фаолиятининг улкан салмоғи замон ва тарих томонидан эътироф этилган.

Ўзбекистон Фанлар академиясининг академиги, Германия Археология институтининг мухбир аъзоси, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, Беруний номидаги Давлат мукофотининг совриндори, тарих фанлари доктори, профессор Аҳмадали Асқарович Асқаров 2005 йилда 70 ёшга тўлади.

Мўътабар археолог олимга соғлиқ-саломатлик, узоқ умр тилаймиз. Илмий ишларида муваффақият ҳамиша ёр бўлсин. Ватанимиз илм-фанининг ривожини йўлидаги фаолияти ҳамиша баракали ва пурсамар бўлсин.

8 март 2003 йил. Тошкент.

МУНДАРИЖА

Сўз боши.....	6
Биринчи учрашув.....	7
Археология, археологлар.....	9
Олимнинг ҳаёт йўли.....	13
Турмуш кўринишлари.....	18
Оила.....	22
Қуйи Зарафшонда бронза даври маданияти.....	23
Замонбобо маданияти.....	30
Сопол хумлар маскани.....	33
Самарқанд.....	35
Кутилмаган учрашув.....	38
Сохта муқаддас жойлар.....	44
ЎзФА Президиуми.....	50
Маслаҳатли иш тарқамас.....	54
Оворагарчилик.....	58
Ижтимоий арбоб.....	63
Туркистон сафари.....	66
Тўғри сўз қулоққа ёқмас.....	71
Археологнинг бош китоби.....	73
Сополли маданияти.....	74
Ижтимоий тузум.....	80
Устоз.....	83
Археология ва замонамиз.....	88
Олимнинг ҳиммати.....	90
Янги археологлар авлодини тайёрлаш йўлида.....	92

Азиз Қаяумов

Академик Аҳмадали Асқаров

Муҳаррир: Илҳом Зоир

Компьютерда терувчи: М.Эсонов

Мусаҳҳиҳ: Ф.Икромова

Теришга берилди: 14 май 2003 йил. Босишга рухсат
тилди 25 май 2003 йил. Бичими 84—6. 6 босма табоқ. Адади
500 нусха. 52 рақамли шартнома

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси «Фан»
нашриёти: 700047, Тошкент, акад. Яҳё Фуломов кўчаси, 70.

Ҳамид Сулаймон номли МЧЖ босмахонасида босилди.
Тошкент, 700011, Навоий кўчаси, 69-уй.